

Essays

Van voor 2019

Dolf Wagenaar

Inhoud

Voorwoord	3
Tussen absurditeit en het leven – een essayistisch tweeluik.....	4
Het absurde verlangen – het verlangen naar het absurde	4
De liefdevolle misantroop: een absurdistisch dier.....	11
Kortere essays	20
Het nut van de natuur	20
Een vrijdenkexperiment	21
We zijn mensen, slechts mensen	23
Die unendliche Geschichte: ‘Es ist uns gelungen, alle Werte aufzulösen’	26
De redacteur stelt zich voor: taal	29
De redacteur stelt zich voor: lezen.....	31
De redacteur stelt zich voor: schrijven en denken.....	32
Verantwoording	34

Voorwoord

Dit boekje bevat enkele van mijn essays die ik heb geschreven vóór 2019. Ze zijn afkomstig uit verschillende tijden, bedoelingen en publicatiemedia, en ik laat ze dan ook verder voor zichzelf spreken (maar zie de verantwoording achterin).

Veel leesplezier!

Dolf Wagenaar, 9 april 2020

Tussen absurditeit en het leven – een essayistisch tweeluik

Het absurde verlangen – het verlangen naar het absurde

De waanzin en de dood zijn z'n ongeneeslijke kwalen.
(Albert Camus, De Myte van Sisyfus)¹

Vroege gedachten

Ik voel me namelijk alsof het leven in het algemeen nutteloos is, in ieder geval voor mij. Dat maakt me bang, want ik ben immers ook verschrikkelijk bang voor de dood. Ik heb geen energie meer over, kan me nergens op concentreren. Ben momenteel werkloos, woon nog thuis, van mijn studie komt al jaren niets terecht. Ik beleef nergens echt voldoening aan, of heel vluchtig. Zelfs de makkelijkste klusjes in het huishouden vind ik zwaar. Ik gebruik al antidepressiva en ben ook al eens van soort gewisseld. Dosis ook al verhoogd. Hoop op verbetering heb ik niet echt, want ik zie mijn kijk op de wereld als de waarheid, en heb geen idee hoe iets of iemand iets aan de waarheid zou kunnen veranderen.²
(‘Elaine’)

Bovenstaand forumbijdrage is er één uit vele, die gewoon zo op internet te vinden zijn. Zelfmoordgedachten zijn voor bijna niemand onbekend. Zelf had ik ze al vanaf mijn basisschoolperiode. Ik voelde me ongelukkig, niet begrepen en niet gehoord. Op de laatste twee gevoelens zal ik niet ingaan, want ik vraag me af of ik gelukkiger was geweest als ik me wel begrepen en gehoord had gevoeld. Er was namelijk nog iets, wat ik maar niet helder kreeg, maar wat een desillusie van deze wereld moet zijn geweest. ‘Als ik dertien ben, pleeg ik zelfmoord’ – daarvan was ik overtuigd (getuige ook mijn allereerste dagboek). Toen ik dertien was, verlegde ik die grens naar achttien: het moment dat ik voor mezelf verantwoordelijk zou moeten zijn en in de voor mij onbekende en horribele mensenwereld zou worden gegooid. Hoe dan ook, ik leerde mezelf af na te denken over de toekomst. Ik zou niks ‘worden’, had geen ‘plannen’, de toekomst stond immers vast en ik wachtte af. Tot aan mijn puberteit kon ik nog goed wegvluchten in een eigen fantasiewereld, maar de arena van opgroeiende, onzekere en van zichzelf bewust wordende pubers verplichtte mij aan de wereld deel te nemen. Op de basisschool was ik de intelligente clown geweest, nu werd ik de in zichzelf gekeerde, vreemde maar aardige onopvallende aan de zijlijn. Ik hoorde er niet bij, maar ik werd met rust gelaten. Na enkele jaren voelde ik me eenzaam, mijn hormonen begonnen op te spelen en ik miste iets van uitdaging. Met mijn afkeer voor alles wat ik burgerlijk vond (vrijwel alles) sloot ik me aan bij de Nirvana-luisterende grungers en begon met alcohol en

¹ Voor deze en volgende citaten uit dit boek is de oude, vertaalde editie uit 1962 van Uitgeverij de Bezige Bij, Amsterdam, gebruikt – omdat ik die toevallig in bezit heb. Vandaar ook de typische jaren ’60-spelling. (Vertaling door C.N. Lijsen)

² <http://indepressie.nl/forum/lucht-uw-hart/32390-een-hekel-aan-andere-mensen> (geciteerd op 19-7-2016)

wiet. Dit bood me troost (en wakkerde misschien ook mijn toenmalige paniekstoornis aan) en ik kreeg een wat sociaal leven, maar echte 'zielsverwanten' vond ik niet.

Vreemd aan mijzelf en aan deze wereld, toegerust met geen ander hulpmiddel dan een denken, dat zichzelf ontkent zodra het iets beweert; wat is dat voor een situatie, waarin ik slechts vrede kan hebben door het weten en het leven af te wijzen, waarin de veroveringslust tegen muren stoot die deze stormloop trotseren?³

Ik begon ook veel te lezen, waaronder *De myte van Sisyfus* van Camus, waar bovenstaand citaat voor een adolescent als ik natuurlijk herkenbaar en aangrijpend was. En toen leek voor het eerst een lampje aan te gaan in de mij onbegrijpelijke en duistere kelder waarin ik had geleefd. Ik kreeg ook een vriendinnetje van wie ik dacht dat ze me begreep (tot ze het uitmaakte). Mijn toch al grote labiliteit, gecombineerd met deze afwijzing brachten me het dichtst bij de dood (van mijzelf en haar), maar de schok dat ik het niet kon, bracht me wellicht nog de grootste weerzin voor mezelf en de wereld.⁴ Het duurde jaren om mezelf voor mezelf weer leefbaar en acceptabel te maken. En natuurlijk, er gebeurde van alles dat in alle levens gebeurt. Intussen heb ik een gezin en min of meer werk. Maar het gevoel dat ik al op de basisschool had en dat later voor mij onder woorden werd gebracht door Camus, dat is er nog steeds en zal waarschijnlijk altijd blijven.

Camus' gedachten

Wat was het lampje, wat zei Camus waardoor ik beter begreep waarom mijn leven is zoals het is? In de *Mythe van Sisyfus*, Camus zelf noemt het een essay, probeert de schrijver het gevoel van het absurde te koppelen aan de vraag van zingeving. Met andere woorden: kan ik leven met het pure absurde gevoel? Zo nee, dan is de letterlijke zelfmoord de enige uitweg. Camus beschrijft ook dat hijzelf niet anders kan dan dit absurde gevoel beamen. Camus is zelf niet de uitvinder van 'het absurde'. Hij haalt tal van filosofen aan om dit te definiëren. Daarbij wijst hij er echter op dat deze filosofen door hun verlangen naar een 'oplossing', een zingeving, uiteindelijk steeds een sprong maken, een vlucht weg van het absurde, iets wat Camus de 'filosofische zelfmoord' noemt.⁵ Het gaat Camus echter om het omgaan met het rotsvaste absurde gevoel. Iets voor de helft van zijn essay, aan het eind van het hoofdstuk 'de filosofische zelfmoord', vat Camus het geheel nog eens treffend samen:

Mijn gedachtengang wil trouw blijven aan het evidente, dat zij heeft blootgelegd. Dit evidente is het absurde. Het is die scheiding tussen de verlangende geest en de teleurstellende wereld, het is mijn verlangen naar eenheid, dit versplinterde heelal en de kontradiktie die hen verbindt. Kierkegaard onderdrukt mijn verlangen en Husserl brengt dit heelal weer bijeen. Dat is het niet, wat ik verwachtte. Het ging erom met deze verscheurdheid te leven en te denken, te weten of men aanvaarden of

³ Albert Camus, *De Myte van Sisyfus*. Vert. C.N. Lijsen. De Bezige Bij, Amsterdam, 1962. Pag. 33.

⁴ Sindsdien ben ik dan ook een tegenstander van de stelling dat zelfmoord laf of makkelijk zou zijn.

⁵ Dat ik mezelf ook af en toe schuldig maak(te?) aan deze filosofische zelfmoord, blijkt wel uit de Kierkegaardachtige conclusie in mijn korte essay *Een vrijdenkexperiment: existentialisme*.

weigeren moest. (...) Ik interesseer me niet voor de filosofische zelfmoord,
maar voor de zelfmoord zonder meer.⁶

Maar een mens is een mens, en Camus geeft toe dat dat vervelende bewustzijn de oorzaak is van zowel 'de verlangende geest', als van de evidentie van zinloosheid en de non-existentie van hoop, alles samen het absurde gevoel vormend. Het besef van dit absurde gevoel verwoordt hij als volgt:

Alle problemen krijgen hun scherpte terug. De abstracte evidentie trekt zich terug voor de lyriek van de vormen en kleuren. De geestelijke conflicten zijn geïncarneerd en vinden het miserabele en prachtige toevluchtsoord van het menselijke hart terug. Er is niets opgelost. Maar alles is van gedaante veranderd.⁷

Daarna trekt hij direct de conclusie dat werkelijke zelfmoord net zo goed een 'sprong' is (dus eigenlijk is de zelfmoord zonder meer net zo goed een filosofische zelfmoord). Het enige dat standhoudt, is het leven als een opstand, de 'voortdurende konfrontatie van de mens met zijn eigen duisterheid' en 'de eis van een onmogelijke doorzichtigheid' en dit te blijven beschouwen. Oftewel: de paradox van het verlangen en de onkenbaarheid niet simpelweg accepteren (dat zou zelfverloochening, een sprong zijn), maar in een gespannen toestand houden:

Het absurde is zijn uiterste spanning, die hij voortdurend in een eenzame poging handhaaft, want hij weet dat hij in dit bewustzijn en in deze opstand dag in dag uit getuigt van zijn enige waarheid, de uitdaging.⁸

Na een verhandeling over het filosofische begrip 'vrijheid' (en vooral waarom die in de normale zin van het woord niet van toepassing is voor de absurde geest), trekt Camus een tweede conclusie:

De absurde mens ontwaart zo een gloeiend heet en ijskoud, doorzichtig en begrensd universum, waar niets mogelijk, maar alles gegeven is, aan gene zijde daarvan is de ineenstorting en het niets [de dood, DW]. Hij kan er nu toe besluiten het leven in een dergelijke wereld te aanvaarden en daar zijn kracht uit halen, zijn weigering om te hopen en de hardnekkige getuigenis van een leven zonder troost.⁹

Ten slotte trekt hij zijn derde conclusie, de aanwezigheid van een 'hartstocht' die hem verplicht 'het huidige ogenblik en de opeenvolging van deze ogenblikken tegenover een steeds bewuste ziel' te leven.

Uitgegaan van een vertwijfeld bewustzijn van het onmenselijke, keert de meditatie over het absurde aan het eind van zijn weg weer terug in de schoot van het hartstochtelijk vuur van de menselijke opstand.¹⁰

⁶ Zie bron, voetnoot 2 pag. 73. Vgl. pag. 78: 'Hij [de absurdist] wil weten of het mogelijk is, te leven zonder zich ergens op te kunnen beroepen.'

⁷ Idem. Pag. 76. Ik ben me er overigens van bewust dat ik veel citeer. Hopelijk ziet de lezer dit niet als luiheid, maar als de mate waarin Camus' woorden (in eerste instantie onbewust) mijn huidige denken en levensbeschouwing heeft beïnvloed.

⁸ Idem. Pag. 81.

⁹ Idem. Pag. 87.

¹⁰ Idem. Pag. 92/93.

Camus' eindconclusie is dat voor hem de volgende noodzakelijke leefregel geldt, waarbij hij tevens de zelfmoord afwijst: een leven van opstand (zonder doel), vrijheid (zonder hoop of troost) en hartstocht, waarbij alles in het teken staat van het absurde bewustzijn. Hij eindigt het eerste, en langste, deel van zijn essay met de opmerking dat het slechts ging om de uiteenzetting van een wijze van denken, en nog niet om het leven.

In het volgende deel, 'De absurde mens', geeft hij een duidelijke omschrijving van de absurde mens:

Hij, die niets voor de eeuwigheid doet, zonder het bestaan ervan te ontkennen. Niet dat het verlangen hem vreemd zou zijn, maar hij geeft de voorkeur aan zijn moed en zijn verstand. Het eerste leert hem, zonder hogere instantie te leven en tevreden te zijn met wat hij heeft; het tweede leert hem zijn grenzen kennen. Overtuigd van zijn aan tijd gebonden vrijheid, van zijn opstand zonder uitzicht en van zijn vergankelijk bewustzijn, vervolgt hij zijn avontuur in de tijd van zijn leven.¹¹

Daarna geeft Camus mogelijke voorbeelden van dergelijke absurde levens, waar ik hier niet op in zal gaan.

Het absurde kunstwerk

Ik hoop dat de lezer kan invoelen hoe ik mij in mijn meest labiele periode zodanig liet meeslepen door Camus' werk, dat het mij in eerste instantie in een soort waanzin bracht. De afstand tussen mij en de wereld van de mens en de walging bij het besef dat juist ik een mens was, werd alleen maar groter. In zekere zin was ik tegelijkertijd trots en eenzaam dat ik in mijn besef 'boven' de mens kon staan.

Maar Camus' boek is nog niet uit. Wat volgt is het hoofdstuk 'Het absurde kunstwerk', en het is daar dat ik op dit moment in mijn leven de draad oppak. Want Camus gaat in op de creatieve absurde mens. En de producten daarvan zou ik opgevoerd willen zien op een *podium van de waanzin*. Waarom 'waanzin'? Ik had kunnen kiezen voor onzin (on-zin, de afwezigheid van zin), een woord dat niet voor niets als synoniem wordt gebruikt voor 'absurd'. Maar waarom zou een absurde geest iets creëren als hij er het nut niet van inziet? Het creëren is in die zin een onzinnige bezigheid, iets dat ergens toe lijkt te leiden terwijl het dat niet doet, een 'waan'. Maar zoals we zagen is Camus' held geen apathicus die zich bij zijn schisma van beperkt kennen en verlangen neerlegt, maar die juist de opstand aangaat door te 'werken en te leven' zoals hij zelf zegt. En één van de mogelijkheden is simpelweg het creëren. Camus zegt:

Voor de absurde mens is er geen sprake meer van verklaren en oplossen maar van ondervinden en beschrijven. (...) Het verklaren is nutteloos, maar de gevoelsindruk blijft en daarmee de onophoudelijke roepstem van een kwantitatief onuitputtelijk universum. Men begrijpt dat hier de plaats van het kunstwerk is.¹²

Een wellicht voor de hand liggende reactie van de lezer zou kunnen zijn dat het bij het kunstwerk of de roman stiekem om escapisme gaat, en dus ook om een filosofische zelfmoord, maar dat ontkent Camus:

¹¹ Idem. Pag. 96.

¹² Idem. Pag. 133/134.

Het [kunstwerk] is zelf een absurd fenomeen en het gaat er alleen maar om het te beschrijven. Het biedt geen uitweg uit de ziekte van de geest. Het is in tegendeel een van de tekenen van dit lijden.¹³

Net als bij het absurde leven, probeert Camus overigens antwoord te geven op de vraag of een absurd kunstwerk¹⁴ mogelijk is. Na vele pagina's en de bespreking van met name karakters uit het werk van Dostojewski¹⁵, is zijn antwoord 'ja'. Maar, zegt hij, voor kunstenaars ligt de valstrik van de hoop misschien nog wel meer op de loer dan voor filosofen – de hoop die de oorzaak is van de eerder besproken filosofische zelfmoord, de hoop die de kunstenaar van het absurde pad wegleidt.

Dit bewijst de moeilijkheid van de absurde askese. Dit bewijst bovenal de noodzakelijkheid van een voortdurend waakzaam bewustzijn en voegt zich in het algemene kader van dit essay. (...) Werken en scheppen 'voor niets' (...), dat is de moeilijke wijsheid, die door het absurde denken gewettigd wordt. Het gelijktijdig op zich nemen van deze twee taken, aan de ene kant de ontkenning, aan de andere kant de vervoering, dat is de weg die zich opent voor de absurde kunstenaar. Hij moet¹⁶ de leegte kleur geven.¹⁷

Camus' 'eis' voor het absurde kunstwerk verwoordt hij uiteindelijk als volgt:

Opstandigheid, vrijheid en verscheidenheid. Dan zal de diepe nutteloosheid ervan aan de dag treden. In deze dagelijkse inspanning, waarbij verstand en hartstocht vermengd worden en elkaar opvoeren, ontdekt de absurde mens een discipline, die het wezenlijke van zijn krachten uitmaakt.¹⁸

Het absurde sluit het geluk van het leven, van het kunstwerk, niet uit. Van het volgende hoofdstuk in het boek, met dezelfde naam als het boek zelf, citeer ik alleen de laatste twee zinnen, waarbij men zich de mythe van Sisyphus voor ogen moet houden.¹⁹

De strijd op zichzelf tegen de top is voldoende om het hart van een mens te vullen. We moeten ons Sisyphus als een gelukkig mens voorstellen.²⁰

¹³ Idem. Pag. 134.

¹⁴ Hij gaat niet in op muziek, behalve met deze alleszeggende opmerking: 'Als er één kunst is waar niets uit te leren valt, dan is het wel deze. Zij is te zeer verwant aan de wiskunde, om niet iets van de doelloosheid daarvan over te nemen.' (Idem. Pag.139)

¹⁵ Over Dostojewski's werk *Demonen* trekt hij de conclusie: 'Er is hier geen sprake van een absurd werk, maar van een werk dat het probleem van het absurde stelt. Dostojewski's antwoord is de verootmoediging (...). Een absurd kunstwerk daarentegen geeft geen antwoord, ziedaar het verschil.' (Idem. Pag. 156)

¹⁶ Uiteraard dient men hier 'moet' te lezen in de zin van 'hij kan niet anders' – niet als een metafysische plicht – dat zou namelijk wijzen op het afwenden van de absurde gedachte.

¹⁷ Idem (bron). Pag. 158/159.

¹⁸ Idem. Pag. 163.

¹⁹ Sisyphus was een door de goden gestrafte man die in de hel eeuwig opnieuw een steen een heuvel op moest rollen – een steen die steeds vlak voor de top weer naar beneden rolde. Camus ziet de teruggang van de gestrafte naar beneden als het moment dat hij bewust is van het absurde (zoals een arbeider opeens de nutteloosheid van zijn werk in kan zien op weg naar het werk).

²⁰ Idem. Pag. 171.

Het podium van de waan-zin

Het gehele bestaan is voor iemand die zich van de eeuwigheid afgekeerd heeft, slechts één onmetelijk mimisch spel onder het masker van het absurde.²¹

De Mythe van Sisyfus eindigt niet met het hoofdstuk over Sisyphus. Er is nog een interessant aanhangsel over de hoop en het absurde in het werk van Kafka. Dat is echter al iets dat meer thuishoort op een *podium van de waanzin*.

Ik wil nu terug naar mijn 'interesse' voor het absurde. Want gaat het wel om het absurde? Ben ik een bewust absurde mens zoals Camus deze ten tonele voert? Of ben ik alleen geobsedeerd door het absurde? Ben ik als een nachtvlinder die steeds weer tegen die hypnotiserende lamp vliegt? Een insect is zich niet bewust; maar in hoeverre ben ik dat wel? De lamp is voor de nachtvlinder wat voor de mens de onbegrijpelijke wereld is: aanwezig en on-redelijk tegelijk. Mijn leven bestaat hooguit uit momenten van absurde ascese en veel meer uit escapisme: het wegvallen van het ik tijdens het kijken naar een mij boeiende film; het hoogste geluk als ik verbintenis voel met het geluk, verdriet of begrip van mijn kinderen; de haat die ik voel voor zaken die net zo absurd zijn als de dingen die me een gevoel van warmte en begrip geven. Ik 'spring' voortdurend. Maar als iemand me zou vragen wat de zin van het leven is, kan ik niet anders – op welk moment dan ook – dan toegeven dat die er voor mij noodzakelijkerwijs niet is, evenmin als een metafysische ethiek of esthetiek. Hieruit volgt ook dat ik nog steeds niet serieus over de toekomst na kan denken en daarnaar kan handelen, anders dan dat ik weet dat ik eens zal sterven.

Mijn biologische driften zorgen ervoor dat ik lijk op andere mensen, want ook ik wil eten, drinken en genieten. Je zou mij zelfs aartslui kunnen noemen (waarom al die moeite als er toch geen zin is?). Maar het willen scheppen en denkend bezig zijn, is voor mij, zoals voor zovelen, evengoed een drift. Als ik mij erger aan al die mensen die niet inzien dat er geen zin is, dat de wereld niet zo geordend is als zij denken, die zich met mij bemoeien vanuit hun in mijn ogen beperkte wereld- en mensbeeld, is het dan niet dezelfde drift die mij ertoe doet bewegen mensen de ogen te willen openen? Ik ben een slechte redenaar en overtuiger. Maar wat ik wel zou kunnen doen, is het openen van een podium: een podium voor de waanzin. En de waanzin komt in vele, soms elkaar tegensprekende, gedaanten, zoals ook Camus beaamt. Ik wil de mens in de afgrond duwen en haar de schoonheid tonen van het absurde, het zinloze en het waanzinnige, waarin de mens ineenkrimpt tot een nietige, onbetekenende punt. Een punt die kan lachen, huilen, zich verbazen en zich vervreemd kan voelen, maar toch een punt.

Ik wil niet alleen absurde werken laten zien, ik wil ook graag weten hoe mensen omgaan met de (absurde) wereld. Traditie en conformisme is de meest voor de hand liggende vorm van blindheid voor het absurde (of een filosofische zelfmoord na het aanschouwen van het absurde), maar mensen kunnen zich individueel of in kleine groepen op allerlei verrassende manieren tegen de absurde wereld wapenen. Deze laatste manieren wil ik ook graag op het podium zetten, omdat het kan leiden tot een verbreding van het denken en dus ook een bredere visie op de wereld en de mens.

Om het geheel niet tot oppervlakkig rariteitenkabinet te laten vervallen, zou ik bij elke opvoering op het podium de waaromvraag centraal stellen. Camus volgend mogen we hier geen zinnig eindantwoord op verwachten, maar de antwoorden die we vinden, zullen op zijn minst bijdragen tot een beter begrip van de waanzin die deze wereld is.

²¹ Idem. Pag. 133.

Heb ik de waarheid in pacht? Uiteraard niet, aangezien *de* waarheid in mijn ogen niet bestaat. Ik kan alleen *mijn* waarheid volgen, verbreden, tegenspreken en tonen. Heeft een *podium van de waanzin* een doel? Uiteraard niet, want een doel impliceert een zin, en die is er, volgens mijn waarheid, niet. Maar mijn verlangen ziet niettemin graag een podium voor de waanzin. En hier is het. Doe ermee wat je wil.

3 augustus 2016

De liefdevolle misantrop: een absurdistisch dier

Everybody understands Mickey Mouse.
Few understand Herman Hesse.
Only a handful understand Albert Einstein.
And nobody understood Emperor Norton.

(Uit de *Discordia Principia*)

Ik ben geen praktisch mens. Liever leef ik in mijn hoofd. Maar de wereld om me heen is er wel gewoon en ik kan niet anders dan meedraaien. Dat dat problemen, of op zijn minst ergernis en weerzin met zich meebrengt, is niet meer dan logisch. Wat mij zeer verbaasd is wát mij het meest ongelukkig maakt: dat ik het me veel te veel aantrek wat mensen van mij vinden en dat ik mezelf veracht. Maar zoals iedereen leef ik in een paradox: ik haat de mensheid, ik erger me aan de meeste mensen en tegelijkertijd houd ik van ze, omdat ik weet dat iedereen uiteindelijk onschuldig is; ik vind mezelf lui, inconsequent in gedachten en handelen, en toch houd ik van mijn gedachten en heb ik voor mezelf altijd gelijk en houd ik van mezelf als het wezen dat nou eenmaal is zoals het is.

De praktijk, de wereld om me heen, rukt en trekt aan mijn pure ideeën (die natuurlijk steeds veranderen, al geef ik mezelf dat nauwelijks toe), en ik trek mezelf terug tot het niet anders kan en ik willoos terug trek en vervolgens overstag ga. Ik – en dat zal wellicht voor velen of misschien wel iedereen gelden – leef in twee werelden tegelijk en heb daarmee ook twee ikken: de ik in mijn hoofd en de ik in de wereld.²² Maar ik wil hier geen dualisme verdedigen: het ene ik is onverbiddelijk verweven met het andere ik. Het nadenken kan pas bestaan als er ervaringen zijn om over na te denken, hoe abstract deze ook mogen zijn. Omgekeerd kan er alleen worden gehandeld als er een gedachte is die tot het handelen aanzet, hoe primitief die ook mag zijn.²³

In dit ego-essay wil ik uitzoeken hoe ik aan mijn misantropie kom en tegelijk kan geloven in de onschuld van de mens. Je zou dit essay een zelftherapie kunnen noemen, maar dat acht ik als secundair belang. Ik hoop met dit essay aanschouwelijk te maken hoe misantropie en algemene weerzin kunnen samengaan met menselijkheid en nihilisme.

Nihilisme en determinisme

Om met het nihilisme te beginnen: ik geloof niet in een zin.²⁴ Zin impliceert een hogere, niet-materiële instantie die een na te streven doel bepaalt. In een dergelijke instantie geloof ik niet en kan ik niet geloven, aangezien dit via logisch denken simpelweg extreem onwaarschijnlijk is en ik geen ervaringen heb gehad die mij een reden geven toch hierin te geloven. Maar de mens als biologisch wezen is er blijkbaar niet op toegerust te leven zonder zingeving. Als een mens de zinloosheid en het absurde van het leven erkent, zijn de enige manieren om hiermee om te gaan zelfverloochening, gek worden of leven als

²² Ik wil hiermee geen filosofisch of psychologisch onderscheid in ikken maken, daar heeft Sartre al tot mijn hoofdpijn aan toe over geschreven in zijn *La Transcendance de l'Ego*.

²³ Ik ga ook niet in op de discussie over het mogelijke verschil tussen een bewustzijn en een 'automatisch handelen', zoals van de meeste dieren wordt verwacht dat ze dat doen. Ik vind dit onderscheid naïef en tekenend voor een antropocentrisch wereldbeeld. De mens is net zo goed een dier; het bewustzijn is een schijnvertoning, waar ook mensen als Daniel Dennett en Susan Blackmore ons geheel terecht op wijzen.

²⁴ Uiteraard gaat het om een filosofische overtuiging, niet om een biologische of psychologische 'zin'. Ook ik heb zin in friet of streef ernaar op tijd de trein te halen.

Camus' 'absurde held'.²⁵ De derde manier is de meest bewuste keuze, maar verreweg de minst voorkomende. Zij die de zinloosheid en het absurde erkennen, maar deze niet kunnen samenvoegen met hun leven, worden gek (dat wil zeggen: ongeschikt voor het praktische leven en het meegaan in de consensus). Bijna iedereen die nihilistische gedachten heeft gehad, kiest echter voor de zelfverloochening, zoals religie, ontkenning of zelfmoord. Als ik naar mezelf kijk, zie ik dat er geen vaste grens hoeft te liggen tussen deze drie keuzes, eigenlijk heb ik ervaring met alle mogelijkheden, afhankelijk van mijn overtuigingen en situatie op het betreffende moment. Heb ik tijd voor (zelf)reflectie, dan kan ik soms leven als absurde held. Zit ik midden in het 'leven', met veel prikkels van werk, mijn kinderen en dagelijkse taken, dan reageert mijn lichaam en het grootste deel van mijn psyche via impulsen, driften, gewoontes en rituelen. Maar meestal blijft ook dan een nihilistische overtuiging sluimeren.

Zinloosheid gaat goed samen (maar is niet per se nodig) met mijn deterministische wereldbeeld. Ik geloof in een oerknal (materie en tijd) als het beginpunt van iets dat tot niets anders heeft kunnen leiden dan tot de materie zoals die zich nu voordoet (en zich zal blijven voordoen). Wat tijd en ruimte en materie is, weet ik niet. Het zou zo maar kunnen dat de ruimte gekromd is, de tijd een illusie is en/of dat er van een multiversum moet worden uitgegaan, zoals dat van de natuurkundige Michio Kaku. Eerlijk gezegd is dat voor mij te hoog gegrepen, maar vooral 'onvoorstelbaar'. Ik sluit me aan bij Camus' woorden: 'Ik begrijp nu dat al kan ik de verschijnselen wetenschappelijk vatten en opsommen, ik daarom de wereld nog niet kan begrijpen.'²⁶ Op het lagere niveau van de wereld zoals die aan ons verschijnt, hang ik ook andere deterministische theorieën aan, simpelweg omdat die het meest logisch zijn in de zin van Ockhams scheermes, zoals Darwins evolutietheorie²⁷ en Dawkins' memetica (kort door de bocht: evolutie van ideeën los van de menselijke evolutie).

Misvattingen in de maatschappij

Veel (Westerse) mensen kunnen niet goed leven met een deterministisch wereldbeeld, aangezien deze ook de zinloosheid naar voren lijkt te halen (wat overigens niet per se noodzakelijk is). Dat is al te zien aan de vele misvattingen van deterministische theorieën en ideeën die er bestaan. Uit deze misvattingen blijkt vooral de onwil om niet-antropocentrisch en nihilistisch te denken, al zegt de ratio en de goede lezing van de theorieën het tegenovergestelde. Als voorbeeld kan dienen deze kant-en-klare lijst (https://nl.wikipedia.org/wiki/Evolutietheorie#Misvattingen_over_evolutietheorie) over de misvattingen betreffende de evolutietheorie. De misvattingen zelf kort op een rij:

1. De evolutietheorie is toch maar een theorie.²⁸
2. Evolutie leidt tot een geleidelijke verbetering van levensvormen.²⁹
3. De mens stamt af van de apen.
4. Evolutie is *survival of the fittest*.
5. Uit een simpel blind proces zoals evolutie kan niet zoiets complex als het oog voortkomen.
6. De zwakken helpen, druist in tegen de evolutie.

Een voorbeeld van een misvatting betreffende de memetica is: 'de evolutie van ideeën is altijd te herleiden tot de evolutie van de mens zelf'.³⁰

²⁵ Zie verder mijn essay *Het absurde verlangen – het verlangen naar het absurde*.

²⁶ Albert Camus, *De Myte van Sysiphus*, pag. 32.

²⁷ En dan bedoel ik de met de nieuwste inzichten aangepaste versie.

²⁸ Het *is* in feite een theorie, maar het gaat om het woordje 'maar'.

²⁹ Toevoeging van mij: 'met de mens als (voorlopig) eindpunt'.

³⁰ Zie voor een goed uitgeschreven bestrijding van deze misvatting Susan Blackmores boek *The Meme Machine*.

Uit bovenstaande lijstje misvattingen over de evolutietheorie is nog iets anders te zien, vooral in punt 4 en 6. Iets dat ook geldt voor opvattingen over determinisme in het algemeen en nog veel meer voor nihilisme. Veel mensen zien deze opvattingen als negatief en zelfs inhumaan. Er is geen betere manier om dit in te zien, dan door een korte blik op onze taal: onzin, waanzin, nutteloos, zinloos – stuk voor sterk negatief geladen woorden. Zegt men: ‘het leven is zinloos’ dan impliceert dit voor de meeste mensen een afkeer voor het leven en wellicht de keuze voor een vrijwillige dood – maar waarom? ‘Waanzinnig’ is iemand die letterlijk de *verkeerde* ‘zin’ voor ogen heeft – maar het nihilisme gaat ervanuit dat *alle* ‘zin’ een waandenkbeeld is.

Wat betreft het Westerse denken is ten slotte *nóg* een misvatting tekenend: de misvatting over het Boeddhisme en aanverwante filosofieën. Alle vrolijke zen-bedrijfjes, yogalessen en Oosterse tegeltjeswijsheden ten spijt, heeft het oorspronkelijke Boeddhisme niks te maken met woorden als ‘positief’, ‘jezelf vinden’, ‘verlichting’ en ‘een hemel’. Reïncarnatie betekent voor de Boeddhist een op het oog terugkerende ‘wil, verlangen’. Dat dat over mensenlevens heen gaat is voor hem/haar onbelangrijk en slechts een voortvloeiende uit het feit dat ruimte en tijd in feite niet bestaan. ‘Opstijgen naar het nirwana’ is niet een hemelse rust na de ‘laatste’ dood, maar het opgaan in het totaal neutrale niets – of beter: het opgaan in het besef van het totale niets. Dit kan dus evengoed in de dood als in het leven gebeuren. Het ‘verlangen’ dooft uit in het niets, en kan weliswaar niet meer leiden tot lijden, maar evenmin leiden tot geluk. Dat laatste wordt door het westerse nep-Boeddhisme (en veel modernere varianten in het oosten zelf) voor het gemak vergeten. Ik zie mezelf niet als Boeddhist, maar het is tekenend dat in elk geval de Westerse mens³¹ alleen andere culturele ideeën wil overnemen als het past in een setting met hoop, en dus met een doel en een zingeving.

De zingeving als deterministisch gegeven

In het voorgaande heb ik laten zien dat ikzelf niet anders kan dan te denken in een nihilistisch en deterministisch raamwerk. Ook mag nu duidelijk zijn dat ik ervan ben overtuigd dat de meeste mensen (en via consensus ook de maatschappij en daarmee het praktische leven) terugvallen op een onbegrip en/of wantrouwen jegens het deterministische en nog meer jegens het nihilistische gedachtengoed. Dit wordt niet als normaal beschouwd en zelfs als iets negatiefs (wellicht ook als subversief). De maatschappij is ingericht op mensen die geloven in een hoger doel en een zingeving en via het nastreven ervan de maatschappelijke taken ten uitvoer brengen. De vraag is: kan een maatschappij überhaupt bestaan binnen een nihilistisch gedachtengoed? Het antwoord is: alleen als de leden ervan allemaal ‘absurde helden’ zijn. Dat zou willen zeggen dat iedereen doordrenkt is van het niet bestaan van een zin en tegelijkertijd het leven aanvaardt zoals het is, compleet met het besef dat de biologie van de mens nu eenmaal streeft naar overleving en het feit dat de mens een sociaal wezen is. Maar dat zou ook impliceren dat de mens moet toegeven dat het een dier en een willoze automaat is; dat gevoelens en cultuur in wezen fictief zijn; dat de mens niet belangrijker is dan, zeg, een willekeurige steen. Viel de mens door Darwin al van een voetstuk af, door *dít* besef zou de gehele grond onder zijn voeten verdwijnen. Onbewust of zelfs bewust zal een deel van de mensen het nihilistische gedachtengoed erkennen, maar het wordt onderdrukt zo gauw het dagelijkse leven zich aan haar opdringt, het wordt onderdrukt door iets dat sterker is dan haarzelf. Precies het determinisme, het ontbreken van een vrije wil, is af te leiden aan het feit dat een mens niet anders kan dan zijn eigen wezen verloochenen, zelfs al is de gedachte van zinloosheid aanwezig. De alledaagse mens leeft in een zelfverzonnen fictie.

³¹ En, denk ik, de meeste niet-westerse mensen evengoed, gezien het feit dat de meeste ‘gelovigen’ in het oosten kiezen voor de minder extreme en praktischere vormen van Boeddhisme en dergelijke.

Absurdisme, cosmicisme, discordianisme en sofisme

Laten we het alledaagse even buiten beschouwing, dan zijn er natuurlijk tal van mensen die zich hebben beziggehouden met het verschijnsel 'zinloosheid'. In deze paragraaf wil ik ingaan op enkele filosofieën en ideeënstelsels waarmee ik me in dat opzicht verwant voel.

Het existentialisme kiest er voor *bewust* een zingeving te creëren. De absurdisten, met Camus als eerste, wijzen echter naar de vlucht weg van het inzicht dat er geen zin is ('de filosofische zelfmoord' in Camus' woorden); iets dat naast existentialisten ook veel andere filosofische scholen en religies te verwijten valt. Het is een vlucht, net als de vlucht in de zelfmoord, om van de ondragelijke spanning af te zijn, maar daardoor verloochent de mens zichzelf. Camus stelt ook dat het lijden voortkomt uit het 'absurde': de kloof die bestaat tussen de zinloosheid³² en de drang van de mens om toch zingeving te vinden. De 'absurde held' kiest ervoor het leven te dragen zoals het is, mét het volle besef dat het tegelijk zin-loos is. Hoe deprimerend het ook moge klinken, het wil niet zeggen dat dit puur lijden en ongeluk inhoudt. De absurde held erkent ook gewoon de lusten van het leven, die immers biologisch vastgelegd zijn: ook een absurde held kan genieten. Zijn ongeluk zit dan ook met name in het feit dat hij niet weet wanneer zijn leven eindigt, maar dat hij wel weet dát het eindigt. Camus geeft in zijn werk voorbeelden van mogelijke 'absurde helden'.

De Amerikaanse begin-twintigste-eeuwse schrijver H.P. Lovecraft ontwikkelde het 'cosmicisme', dat echter daarna naar mijn weten nooit door anderen is doorontwikkeld. Het is dan ook eerder een filosofisch idee, dan een hele filosofie. Het cosmicisme benadrukt de nietigheid en onbelangrijkheid van de mens in het heelal. In feite verschuift het het antropocentrische wereldbeeld naar een wereldbeeld waarin de mens een toevalligheid is, die de rest van het heelal geen moer kan schelen. Mij lijkt dat logisch: de mens is, zoals ik al zei, niet meer of minder waard dan een steen, gezien het begrip 'waarde' uitgaat van een antropocentrisch, niet-nihilistisch wereldbeeld. Lovecrafts verhalen laten dit ook zien: buitenaardse en –dimensionale wezens reageren totaal onverschillig op mensen. Het zijn horrorverhalen omdat de mensen in het boek het bestaan van dergelijke wezens niet kunnen vatten (en soms voedsel voor ze vormen) – een uiterste vorm van xenofobie, waar Lovecraft vreemd genoeg zelf aan leed (naast een kolonialistische vorm van racisme). Het was tevens een uiting van zijn misantropie. Al was hij zelf absoluut ongelovig, wetenschappelijk ingesteld en materialistisch (hij bestreed zelfs actief alles wat met bovennatuurlijkheid en kwakzalverij te maken had), hij vreesde dat de mens door te veel te zoeken naar kennis zou stuiten op een niet-te-vatten werkelijkheid, die in de handen van de onwetende mens als een soort dynamiet zou zijn. Hij zegt:³³

'The world is indeed comic, but the joke is on mankind.'

en

'The most merciful thing in the world, I think, is the inability of the human mind to correlate all its contents... some day the piecing together of dissociated knowledge will open up such terrifying vistas of reality, and of our

³² De zinloosheid wordt door Camus gekenmerkt door de aanwezigheid van slechts één zekerheid: de dood. Hij kan niet geloven in een eeuwig leven: ook geloof in een eeuwig leven is een vlucht weg van het besef van de zinloosheid.

³³ Voor het gemak opnieuw opgezocht door mij via goodreads.com.

frightful position therein, that we shall either go mad from the revelation or
flee from the light into the peace and safety of a new Dark Age.'

Lovecraft stierf al voor Camus zijn eerste filosofische werk had geschreven. Ik ben benieuwd hoe hij zou hebben gereageerd op Camus' werk. Zou Lovecrafts 'vista' het 'absurde' kunnen zijn, wanneer dit ook op een wetenschappelijke manier (bijvoorbeeld via theoretische natuurkunde) zou worden bevestigd?³⁴

Discordianisme³⁵ en sofisme zijn in principe anti-filosofieën, ook wel 'morosofieën' genoemd. Bij sofisme gaat het om het gelijk halen door zodanig te argumenteren met (schijnbaar) onweerlegbare argumenten, dat de spreker uitkomt bij waar hij wil zijn. Het gaat er niet om de waarheid te vinden: sofisme gaat uit van meerdere waarheden waaruit kan worden gekozen. Het discordianisme lijkt op het eerste gezicht een soort pastafarianisme. Het pastafarianisme (beter bekend als de aanhangers van het 'vliegend spaghettimonster') is een schertsreligie, in het leven geroepen om de onzinnigheid van religies en met name het creationisme te bestrijden. Maar het discordianisme houdt het midden tussen een parodie en serieuze filosofie/religie met met name Oosters aandoende elementen. Juist door deze status werkt het verwarrend, en laat het goed zien hoe een mens die zin zoekt totaal in de war kan raken, en dat de grens tussen ongeloofwaardige, bizarre verzinsels en waarheden bijna niet te trekken is. Zo is een geloofwaardig, maar niet per se origineel, beginsel van het discordianisme dat de mens niet anders kan dan door zijn door cultuur en opvoeding gevormde bril te kijken naar de échte werkelijkheid. Door deze brillen ('grids') ziet niemand de échte werkelijkheid zelf, maar alleen een door hemzelf gecreëerde versie (vergelijk Plato's schaduwbeelden³⁶).

Niet voor niets worden de Griekse sofisten gezien als de uitvinders van de logica. Zij probeerden stellingen van andere filosofen onderuit te halen, met als enige doel het onderuithalen zelf. Zij worden daarbij ook direct gezien als de uitvinders van de drogredenen. Niet alleen de Grieken hadden sofisten, ook andere culturen, zoals de Chinese, hebben sofistieke scholen gekend. Meestal werden ze als subversief beschouwd, maar sofisten zorgden er wél voor dat filosofen scherp bleven en steeds betere bewijzen voor hun stellingen moesten zoeken. Ik noem de sofisten hier, omdat sofistiek denken tevens een antigif kan zijn voor de 'filosofische zelfmoord'. Ondanks alles, nemen (zoals Camus zegt) bijna alle denkers en mensen opeens een onverklaarbare sprong als het absurde ze te benauwd wordt, en beginnen hun eerder zo logisch klinkende ideeën ongefundeerd richting zingeving en het geloof in een zelfgecreëerde waarheid te trekken.

In deze zin lijkt de mensheid³⁷, naast het ontkennen van nihilisme en determinisme en het vasthouden aan een ongefundeerd antropocentrisme nog iets te verwijten: de waan dat de wereld en alles door te denken of door onderzoek kenbaar wordt.

³⁴ Wat een interessant paradoxaal gegeven zou zijn: de wetenschap zou zo zijn eigen bestaan als een illusie definiëren.

³⁵ Ook de patafysica van Alfred Jarry is een goed voorbeeld van een morosofie, waarbij niet duidelijk is in welke mate het serieus moet worden genomen. Jarry zelf nam het in elk geval dermate serieus dat hij er 'waaninnig' van werd (of juist niet?). De patafysica gaat ervanuit dat er geen algemeen geldige wetten zijn, maar juist enkel uitzonderingen. Zie ook de eraan verwante filosofie van Gilles Deleuze.

³⁶ De kwestie dat er gekozen zou moeten worden tussen een dualistische of monistische ontologie, terwijl mijns inziens de oplossing ligt in een 'pseudo-dualistische' ontologie, is overigens een apart essay waard – ik zal er hier daarom niet verder op ingaan.

³⁷ Dat wil zeggen, de mensheid begrepen als een maatschappelijke, pragmatische consensus.

Misanthropie

Het besef dat er geen waarheid en daarmee al helemaal geen zin te vinden is, maakt het bijna onmogelijk om als persoon richting aan je leven te geven. Camus geeft voorbeelden van absurde helden die ondanks hun besef toch een doel kiezen waarop zij hun leven en hun keuzes kunnen afstemmen. De meeste zijn fictief, maar hij noemt ook Kafka als werkelijk absurde schrijver, aangezien hij zijn gevoelens en besef omzet in verhalen. Kafka's verhalen zijn eigenlijk uiterst autobiografisch en realistisch: zij leggen bloot hoe Kafka de wereld beleeft, en niet anders kan dan het zo te beleven. De hoofdpersonages in zijn verhalen kunnen niet anders dan meegaan in het lot dat voor ze vast ligt (determinisme!), terwijl de andere personages allen overtuigd zijn van de waarheid van hun bizarre maatschappij die niets te maken heeft met echte ratio. De totaal willekeurige gevoelens en wensen worden als het ware gekoppeld aan een gekozen werkelijkheid die daarna als enige werkelijkheid wordt gepresenteerd, en waarin de hoofdpersonage willoos meegaat. De filosofische zelfmoord van de personages wordt akelig zichtbaar door Kafka aan het licht gebracht. Wat een inzicht! Maar Kafka geeft ook blijk van misanthropie, zoals de meeste mensen die sterk te lijden hebben onder de misstanden waarvan ze inzien dat de mensheid de collectieve veroorzaker is.

Ook een dergelijke misanthropie is niet iets nieuws. Het is bijvoorbeeld gangbaar in de donkere en pessimistische culturele uitingen. Zie bijvoorbeeld tekst uit *Ænema* van de progressieve band Tool:

Some say the end is near.
Some say we'll see Armageddon soon.
I certainly hope we will cause
I sure could use a vacation from this
Stupid shit, silly shit, stupid shit...

(...)

Cause I'm praying for rain
And I'm praying for tidal waves
I wanna see the ground give way.
I wanna watch it all go down.
Mom, please flush it all away.
I wanna see it go right in and down.
I wanna watch it go right in.
Watch you flush it all away.

Time to bring it down again.
Don't just call me pessimist.
Try and read between the lines.

De laatste twee regels duiden interessant genoeg op een mogelijke uitkomst, wellicht op het continu herhaalde 'learn to swim' in de overige tekst. Dat zou erop kunnen wijzen dat de armageddon in dit nummer gezien moet worden als een puur symbolische purgatie van de menselijke onhebbelijkheden, als een zondvloed, waarna de mensheid weer hersteld is van zijn morele ziekte.

Een ander mooi voorbeeld komt van een andere *progressive rock*-band, Blackfield, in het nummer *The End of the World*:

We are hopeless and slaves to our fears
We're an accident called human beings

(...)

In your room doing nothing
But staring at flickering screens
Streets are empty, but still you can hear
Joy of children turning to tears

Disease hides around every corner
Quiet, lay still
Wait for a moment to hear
We forgot what is touch, what to feel

It's the end of the world
The end of the world
It's a prison for dreams and for hopes
And still we believe there is God
It's the end of the world
The end of the world
We're dead but pretend we're alive
Full of ignorance, fools in disguise

Ook in dit nummer gaat het om een op ons zelf afgeroepen armageddon. De laatst geciteerde regel kan duiden op het eerder geformuleerde idee dat de mens in zijn zelfgeschapen fictie leeft. Ieder weldenkend mens zal erkennen dat de mensheid een ziekte is, een plaag of een ramp als wordt gekeken naar de aantasting van de aarde en de mensheid zelf. Het mag gezegd worden in een depressieve bui, als klacht, in een songtekst, maar het vormt tegelijkertijd misschien wel het grootste taboe van de mensheid: er zal geen machthebber of politicus, geen belangenorganisatie of club, geen leraar of wetenschapper zijn die de ondergang van de mensheid bewust als doel zou poneren: een algehele armageddon uit wraak op de mensheid die zichzelf en de aarde vernietigt. Diezelfde aarde en mensheid vernietigen is natuurlijk ironisch, maar het behouden van de aarde en de natuur exclusief de mensheid is natuurlijk wel een mogelijkheid. Ik ken geen voorbeelden uit de praktijk³⁸, maar denk aan Dr. Peters uit de film *12 Monkeys*, die om deze reden een virus onder de mensen verspreid: mooi selectief.

Ons bewustzijn zou ons redelijk moeten laten denken, wat in een bepaalde mate ook het geval is. Het is echter antropocentrisme ten top wanneer wordt vergeten dat er grenzen zijn. De gruwelijkheden en de destructie waartoe een mens in staat is, en die ook gebeuren, zijn het bewijs van de zeer beperkte redelijkheid van de mens. En wellicht nog beperkter blijkt deze te zijn, als we uit egoïstisch narcisme denken te weten dat *wij* de goedheid zelve zijn en alleen de 'slechte' *anderen* de oorzaak zijn van dit onheil. Zo lang mensen het onheil niet willen of kunnen zien of dit verloochenen, zo lang mensen niet

³⁸ Update 3-4-2020: Inmiddels begrijp ik dat er wel degelijk dergelijke groepen bestaan, met name uit extremere antinatalistische hoek. Dergelijke groepen worden uiteraard door de meeste mensen (en de politiek) als subversief en onwenselijk beschouwd.

willen of kunnen inzien dat ieder mens inclusief zichzelf in staat is tot destructie en gruwelijkheden – zo lang blijft de mens een onredelijk dier waarin het bewustzijn alleen maar een defect, een milieuramp en humanistische ramp inhoudt.

Misanthropische mijmeringen zoals hiervoor leiden uiteraard nergens toe, al zou het een persoonlijk inzicht kunnen vergroten, een inzicht dat de ware absurde held op zich moet nemen. Met het volle besef van de monsterlijkheid van de mens zal hij moeten doorleven. Tegelijk moet niet worden vergeten dat de mens ook tot ‘goede’ dingen in staat is, en mag hij genieten van de vruchten die dat afwerpt, al blijft de optelsom negatief, en zal de absurde held naast zijn eigen onvermijdelijke dood, ook de zelfverkozen dood van de mensheid moeten inzien.

Luiheid

Terug naar de onmogelijkheid richting aan het leven te geven. De combinatie misantropie-nihilisme/determinisme leidt bij mij tot een haast onontkoombare luiheid. Als er geen zin bestaat en alles niet anders kan lopen dan dat het loopt, hoe moet ik dan een doel kiezen? Het leidt al snel tot besluiteloosheid en verlamming. Want als mijn gevoel of gekozen doel de ene dag het ene kiest en de andere dag het ander, welke dag is dan beter geleefd? Als een gekozen doel me na een tijd verveelt en niet direct leidt tot bevrediging van het gevoel, waarom zou ik mij daaraan moeten vasthouden?

Op een lager (dat wil zeggen, praktischer) niveau zegt mijn gevoel dat ik bepaalde dingen moet doen om aan geld, aan liefde en aan luxe en bevrediging te komen, al is het maar vanwege mijn kinderen en dierbaren, en om het leven vol te kunnen houden. Daarbij ben ik ondanks alles onderhevig aan een zware sociale druk. Maar mijn overtuiging zegt dat het allemaal toch geen zin heeft, dat het allemaal om het even is wat ik doe en voel ik me overgeleverd aan de grillen van mijn directe behoeften. Voel ik me fit en vrolijk, dan lukt het me om te werken aan een gekozen doel. Voel ik me moe of heb ik behoefte aan bevrediging van allerlei lusten, dan is er niks dat me werkelijk weerhoudt daaraan toe te geven, want waarom zou ik niet mogen genieten van het enige leven dat ik heb? Het leven doorbrengen met taken waarin ik eigenlijk niet geloof en die op den duur leiden tot onvrede: waarom zou ik? Waarom zou ik een mensheid helpen waarin ik niet geloof? Als ik arme mensen rijk maak: wat gaan zij dan vervolgens met dat geld doen? Als ik zieke mensen beter maak: wat gaan deze gezonde mensen doen? Waarom een mensheid in stand houden die zichzelf toch weer kapot maakt? Dat is voor mij geen morele vraag, maar een wellicht onoplosbare vraag naar kennis.

Liefde en gevoel

Ik doneer aan en ben lid van allerlei goede doelen die te maken hebben met milieu en het voorkómen en tegengaan van door mensen veroorzaakt menselijk leed. Ik kan simpelweg niet goed tegen menselijk leed en tegen de aantasting van het milieu. Het maakt me verdrietig en geeft me een gevoel van hulpeloosheid. Door steun aan goede doelen hoop ik dit leed en deze vernietiging tegen te gaan en helpt het me mezelf minder schuldig te voelen. Ook als het toch mis gaat, kan ik in elk geval zeggen: aan *mij* lag het niet, ik heb mijn best gedaan. Het heeft in die zin ook een egoïstische reden. Maar wat is ‘mijn best’? Er is voor mij een duidelijke grens: zo gauw werken aan een ‘betere’ wereld mijn eigen leefcomfort aantast, stop ik ermee. Het kan gaan om te veel verlies van tijd of geld of om depressieve gedachten die bijvoorbeeld echt activisme met zich mee kan brengen. Bovendien, en daar ging het in dit essay steeds om: ik geloof niet in een transcendente goedheid, dat het helpen van mensen leidt tot een grotere mate van ‘goedheid’. Als ikzelf lijd onder het helpen van mensen, dan verwissel ik alleen het ene leed met het andere. Als ik een mens uit zijn problemen haal – wat gaat hij dan met zijn leven doen? De aarde mee

helpen vernietigen? Andere leed berokkenen? Leven zelf in deze maatschappij berokkent anderen automatisch leed. Deelnemen aan onze maatschappij is alleen mogelijk als je meegaat in zijn wetten en mechanismen, en die wetten en mechanismen leiden nu eenmaal tot leed, bijvoorbeeld vanwege het kapitalistische systeem dat geld centraal stelt en niet het menselijk welzijn of het milieu³⁹; of door het strafsysteem dat nog steeds met name uitgaat van wraak en in mindere mate van voorkóming van verder leed. Ik kan niet anders dan schuldig zijn aan leed. Daarbij ben ik ook egoïstisch en zoek mijn comfort, wat ongetwijfeld leidt tot weer verder leed en verdere vernietiging. Vernietiging en het veroorzaken van leed is inherent aan de mensheid en ook aan de mens zelf.

Het determinisme stelt dat de mensheid is zoals hij is, en niet anders kán dan zo zijn. Het ligt in het feit dat wij ook gewoon dieren zijn zonder vrije wil. Alle goede dingen ten spijt: na duizenden jaren ‘cultuur’ vol leed en vernietiging, zal de mensheid hier nooit opeens van verlost zijn door zijn goedheid. Het is naïef te denken dat de mens daartoe in staat is. Maar de mensheid is juist door zijn onnozelheid, zijn *idee* dat hij goed is, of goed kan zijn, ook niet echt schuldig. Zoals Rousseau al het kind als onschuldig wezen zag, zo kan eigenlijk de gehele mensheid als onschuldig gezien worden. Elk mens zal denken dat hij zijn best doet, goed doet, of in elk geval dat zijn intentie goed is. Een mens heeft een leven gekregen en zit opgescheept met de tijd waarin hij niet anders kan dan handelen – en hoe kan hij anders handelen dan volgens zijn ingebeelde doel of gevoel van goedheid?

En dat is hoe ik van mensen kan houden: als slachtoffers van hun eigen onnozelheid, als individuen die het goed bedoelen en niet anders kunnen dan voortleven. En zo houd ik ook van mezelf. Het is zoals de liefde voor een huisdier of een klein kind. Het is een schrale, maar onwrikbare liefde waar ik moeite voor moet doen, maar die mijzelf met de mensheid en de natuur in verzoening brengt.

De praktijk – een conclusie

Maar wat betekent dit alles voor mij? Hoe leef ik, hoe handel ik? Mijn nihilistische en deterministische overtuiging impliceren voor mij dat er geen transcendent doel bestaat. Het feit dat ik leef en de tijd moet doorkomen, het feit dat ik een dier ben, zorgen er echter voor dat ik ondanks het ontbreken van een doel of een zin, toch handel en leef. Ik ben echter wel in staat mezelf een doel te stellen, op een lager niveau, wetende dat dit doel niet ‘heilig’ is, dat ik het zelf heb gecreëerd en er altijd vanaf kan wijken, dat het een illusie is, maar het desalniettemin kan proberen na te streven: voldoen aan de (minimale) eisen van de maatschappij om persoonlijke problemen te voorkomen – hoe onzinnig, destructief of leedmakend deze ook zijn; daarbinnen proberen menselijk leed (inclusief dat van mezelf) en verdere destructie van het milieu te voorkomen. Het is een absurd doel, misschien wel even bizar als de verhalen van Kafka, maar het is een menselijk doel. En ik kan niet anders dan toegeven dat ik een mens ben met dat brein dat ons heeft gemaakt tot wat we zijn: het meest absurdistische dier dat thans bestaat.

20 maart 2018

³⁹ Een kapitalist zal zeggen dat de bepaalde economische processen zoals marktwerking zal zorgen voor een betere leefwereld en ook een beter milieu, maar dit mechanisme blijkt in de praktijk maar zelden daadwerkelijk tot deze effecten te leiden, met name omdat de mens nu eenmaal een egoïstisch en corrupt karakter heeft.

Kortere essays

Het nut van de natuur

De groene organisaties willen dat de intrinsieke waarde van natuur in de wet [wet Natuurbescherming] wordt opgenomen. Dit betekent erkenning van de zelfstandige waarde van natuur, los van de gebruikswaarde van natuur voor de mens. Voor alle wilde dieren, planten en hun leefomgeving moet een basisbescherming en zorgplicht gaan gelden, zodat onder meer natuurvandalisme als het dumpen van afval en wildcrossen in de natuur kan worden aangepakt.

Dit las ik vandaag in een opiniestuk op natuurbericht.nl en meteen kwam mijn ingedutte strijdvaardigheid even terug. Ik ben 'groen' opgevoed: respect voor de natuur, het besef van het wonder dat de natuur is, en de plicht om de natuur te beschermen tegen de boze buitenwereld (uh, wijzelf dus). Helaas ben ik gewoon geen geboren actievoerder. Na een tijdje actief te zijn geweest bij Greenpeace bedacht ik me dat ik maar op een passieve manier mijn natuurdoelen moest nastreven: zelf het goede voorbeeld geven, mensen wijzen op het wonderlijke van de natuur, petities ondertekenen...

Antropocentrische naïviteit

Wat mij raakte in het hierboven geciteerde artikel waren de woorden 'los van de gebruikswaarde van natuur voor de mens'. Want wie denkt de mens wel dat hij is? Het antropocentrische wereldbeeld, onder andere gepromoot door het christendom, is nog steeds heftig aanwezig in de samenleving – misschien wel meer dan ooit, nu de meeste mensen totaal vervreemd zijn geraakt van de natuur. Toch moeten we onder andere uit de evolutietheorie de les trekken dat de mens *in* de natuur staat, niet *erboven*. Wij zijn niet meer waard dan de natuur waarin en waarmee wij samenleven. Soms hoor ik mensen zeggen dat wij nu eenmaal mens zijn en daarom voor onszelf opkomen ten nadele van de natuur (de wij-doden-de-leeuw-die-ons-aanvaltredegering). Wat die mensen niet begrijpen is dat wij *onderdeel* zijn van de natuur waarvan we zelf weer afhankelijk zijn. Zeer simplistisch gezegd: als wij alle bomen omkappen hebben we geen lucht meer.

Complex ecosysteem

De ecologie is helaas niet zo simpel, het is een bouwwerk dat in miljoenen jaren is opgebouwd uit ontelbaar veel factoren en evenwichten. Toegegeven, een bouwwerk met rek – één uitgestorven panda maakt nog geen ecologische ramp. Helaas is de werkelijkheid dat duizenden soorten op het punt staan uit te sterven, waardoor het kaartenhuis wel erg instabiel wordt. Het erg *veel* voorkomen van sommige soorten duidt overigens ook op eenzelfde instabiliteit van het ecosysteem.

Een samenleving en een overheid die het hebben over 'nut voor de mens' (denkend, waarschijnlijk, aan de bestuivende bijen en voedselgewassen) zijn helaas wel erg vervreemd geraakt van hun eigen huis. Ten eerste: het dichten van een gat in de muur is niet hetzelfde als het opmerken en repareren van betonrot. Ten tweede: sinds wanneer is de 'overige' natuur onze vijand (we vinden het vies) of op zijn best iets neutraals dat wij verdragen? Respect voor je ouders vinden wij normaal, waarom dan niet respect voor de aarde?

Het nut van de natuur

Wellicht ben ik een hippie, maar ik laat toch een traan als ik zie hoe onze samenleving ontzield is geraakt en alleen nog maar tuurt naar elektronische schermpjes, waarin we vluchten in duizenden likes, private messages en selfies, zonder te zien wat er om ons heen gebeurt. Het nut van de natuur? Het laat je goed voelen, het laat je gezond zijn en het is een spiegel voor een op hol geslagen, antropocentrische wereld.

(De webspinner, 2014)

Een vrijdenkexperiment

Wat gebeurt er als je je gedachten de vrije loop laat en je probeert je niet te laten afleiden door wat anderen als gewenst zien of wat je zélf wellicht als gewenst ziet? Bij mij ontstond de onderstaande tekst met als uitgangspunt de gedachte aan het existentialisme. Een stukje uit mijn onderbewuste wellicht? Voer voor psychologen? Morgen denk ik wellicht weer anders, want het onderbewuste zit volgens mij vol paradoxen en tijdelijke flarden. Maar evengoed:

Sinds het existentialisme en diens nakomelingen is de mensheid bevrijd van het denkbeeld dat de zin van ons leven binnen onszelf gezocht moet worden. Er is geen god – er is überhaupt geen zin. Mensen als Camus begrepen dat een zelfgemaakte ‘zin’ kunstmatig is, dat dat evengoed jezelf foppen is als het geloven in een god of andere externe natuurkracht. Het verschil is, dat je dan wéét dat je zelf de zin heb gecreëerd. De reactie van mensen op deze zinloosheid is meestal het volharden in het geloof dat er tóch een externe zingeving is, of escapisme in de vorm van een Dionysische levensstijl – kort door de bocht te vertalen naar zaken als religie en occultisme (geloof in zingeving) en kapitalisme of narcisme (escapisme in materialisme).

Maar weinigen durven de afgrond van het absurde in te kijken, wat iemand als Kafka wél deed. Een dergelijke blik is beangstigend en wordt door velen van ons toegeschreven aan psychiatrisch ‘patiënten’ of domweg onbegrijpelijke individuen die het zichzelf onnodig moeilijk maken. Velen van ons weten op zijn minst intuïtief dat de afgrond er is, maar vluchten ervan weg en proberen het te ontkennen. Als existentie in de kern zo onbegrijpelijk en daardoor zo beangstigend is, is de enige manier om door te leven door oogkleppen op te hebben. Is dat erg? Niet per se, maar mensen met het faustiaanse streven de werkelijkheid bloot te leggen, vluchten maar al te vaak in wetenschap of een andere vorm van rationalisme, en/of caritas. Daarbij wordt het aanschouwen van de wereld en het handelen in die wereld verheven tot zingeving, maar wordt de afgrond van het absurde alsnog ontkend.

Wellicht is er sprake van een biologische filter. Zoals wij een verkeerssituatie kunnen inschatten door bepaalde informatie weg te filteren en ons zo te kunnen focussen op de belangrijkste informatie om ongelukken te voorkomen, zo filteren onze hersenen wellicht het absurde weg uit alles wat wij waarnemen en voelen: bijvoorbeeld oorlogen, moorden, misdaden, discriminatie, bureaucratie, de vernietiging van onze omgeving en andere narigheid die gewoon niet nodig zijn en voorkomen kunnen worden als de mensheid die zich graag als rationeel beschouwt zich niet zo totaal onredelijk zou gedragen. Door te geloven in onze eigen superieure ratio en het ontkennen van het tegenovergestelde, door anderen te zien als dader, maar nooit wijzelf, door het wegfilteren van deze te schokkende werkelijkheid, en door ons te richten op geloof of een Dionysische levensstijl of door überhaupt niet na te denken maar de massa te volgen als een kudde zombies – hierdoor blijft een absurde mensheid bestaan. Absurd, omdat deze mensheid en masse gelooft in een ethiek en een ratio, maar tegenovergesteld daaraan handelt. Maar dat is niet de enige vorm van het absurde. Het ligt ook in zaken als het voor onze hersenen ongrijpbare. Door onze ratio of de wetenschap wéten we dat er iets is als oneindige kleinheid en grootheid, maar slechts het idee aan een onvoorstelbare groot- of kleinheid doet ons al duizelen. Proberen we ons ruimtelijke of temporele eindigheid voor te stellen, dan kunnen we dat ook niet. We leggen ons bij dergelijke paradoxale gevoelens – dat wat onze ratio zegt en dat wat ons voorstellingsvermogen aankan – neer. Deze filters zijn wellicht biologisch gezien noodzakelijk om simpelweg niet gek te worden. Het is geen toeval dat absurde gedachtes worden gekoppeld aan geestes-‘zieken’.

Een dergelijk denken wordt niet getolereerd: het is schadelijk voor de veiligheid die we uit onze gemeenschappelijke filters halen. Een maatschappij zou vallen wanneer iedereen dit inziet, anarchie, gekte, zelfmoorden. De ideeën als fictie, in de vorm van bepaalde kunst en literatuur, wordt wel getolereerd. En zo wordt de meest beangstigende werkelijkheid omgezet in vermaak. Tijdens het lezen of aanschouwen kijken we in de afgrond van het absurde, beschermd door de illusie van fictie. Natuurlijk, de werken zelf zijn wellicht fictief, maar de gevoelens die erin zijn gelegd zijn maar al te echt.

De zoektocht van veel mensen naar dat wat ze lijken te missen, naar een zingeving, zou ik het liefst willen benaderen als een queeste naar een ongrijpbare graal in zowel de versleutelde gevoelens van individuen in kunst en cultuur, als in de natuurlijkheid om me heen, en uiteindelijk in mijn eigen gevoelens. Zo kan

voor mij het absurde van de zinloosheid zélf een vorm van zingeving worden, en kan de existentiële paradox door zichzelf worden ontkend.

(Tekstbureau, 2015)

We zijn mensen, slechts mensen

Het volgende stuk is mijn antwoord op aanslagen, in Parijs en elders, door IS of door anderen. En het is mijn antwoord op de antwoorden daarop.

Mijn eerste reactie: de ergernis

Vrijdag de dertiende. Het is weer zover, weer een dag 'die alles zal veranderen'. En daar heb je het al direct, mijn eerste impulsieve reactie. Waarom word ik niet boos op of ben ik niet bang voor de IS, voor terroristen, zoals 'normale' mensen? Nee, mijn eerste reactie na dergelijke rampen die worden veroorzaakt door menselijk handelen, is irritatie. Ergernis aan mijn directe medemensen. Ik weet het, diep van binnen ben ik helemaal geen mensenmens. Ik heb ook een beetje grootheidswaanzin en ben cynisch: 'Daar gaat de mensheid weer... denken dat zij en wij anders zijn, dat wij goed zijn en zij slecht, dat we met tegengeweld en symboliek de waanzin kunnen stoppen, dat deze dag wezenlijk anders is dan de andere. Hypocriete, gedrogeerde, burgerlijke bende. Waanzin maakt wezenlijk deel uit van ieder mens, maar we willen het alleen bij de ander zien, en verstoppen onszelf achter onze zogenaamde goedheid en beteren. En bovendien: het waait wel over. Zoiets als de IS is een uitwas die logischerwijze nooit een lang leven is beschoren. Eerst nog wat andere aanslagen, bijvoorbeeld een in Amsterdam (dat zal dan wederom de dag worden vanaf wanneer 'alles anders werd' – overigens, de aanslagen buiten Europa zien we voor het gemak even niet), en dan een voortkwakkelende soort oorlog waar niemand baat bij heeft (oorlog zelf is eigenlijk ook niet meer dan symboliek), een oorlog waarin wraak en haat de plaats innemen van de aanvankelijk voorgenomen functionaliteit (namelijk het uitschakelen van de IS-kern), een oorlog die nevenoorlogjes veroorzaakt en veel dode kinderen. Het verzandt dan in vergetelheid en gewenning, zonder dat er wezenlijk iets is veranderd aan de mensheid en zijn dwaze maatschappij en 'cultuur'. En dan zijn er natuurlijk de open deuren, de reacties... Ik heb het nu al zo vaak gezien.' En uiteraard ben ik de enige die dit ziet en schaam ik me dat ik mens ben.

Mijn tweede reactie: het schuldgevoel

Direct na deze eerste reactie spreek ik mezelf vermanend toe. Man, wees niet zo cynisch! Bovendien, ben jijzelf dan gevrijwaard van hypocrisie? Moet ik niet gechoqueerd zijn? Het gaat om gruwelijke daden. Denk eens aan de trauma's bij de overlevenden en nabestaanden! En ben ik niet verplicht om mijn medeleven te tonen? En om te zeggen dat ik het ook erg vind? Hoe kan het dat ik me meer erger aan de mensen om me heen dan aan de IS?

Mijn derde reactie: de werveling

En dan komt het kijken naar de tv, het lezen van de krant, het luisteren naar de mensen om mij heen. Het is zoveel informatie. Zoveel meningen – sommige zijn open deuren en worden duizend keer herhaald, en met de meeste ervan ben ik het eens, soms ook als ze elkaar tegenspreken. En ook veel nuances en afwijkende meningen. Zoveel details ook: wie, wat, waar, hoe? Wat moet ik met die informatie? Dat in Syrië het brein was, dat in Brussel de voorbereiding plaatsvond en dat in Parijs de uitvoering plaatsvond. Dat een van de terroristen om het leven kwam omdat hij struikelde en zijn bom daardoor afging. Moet ik hier om lachen? Moet ik gruwen omdat het ook om een twintiger ging, dat de ouders ooit mensen waren zoals jij en ik (en wanneer is iemand opeens anders)? Wat moet ik met de mening dat 'het geen mensen maar beesten' zijn (wij zijn allemaal dieren uiteraard), dat het 'barbaren' zijn (eh... wat, bestaan die nog?). Moet ik mij erkend voelen door de afwijkende meningen en gevoelens die overeenkomen met die van mij, zoals de mensen die zeggen (of toegeven?) dat angst en boosheid niet hun eerste reactie was, maar ergernis? Zo uniek ben ik dus blijkbaar ook niet. Over de simplistische extreemrechtse uitlatingen denk ik nauwelijks na – maar hoe komen sommige mensen zo naïef, kwaad en bang? Er zijn mooie gebaren en ideeën, maar kunnen we daar ook wat mee, zijn ze allemaal realistisch en goed doordacht? En dan alle hartverwarmende vredige zaken van meelevendheid, moslims en vluchtelingen die massaal zich uitspreken tegen de IS (maar is die Franse Facebook-vlag nou hypocriet? Moeten moslims zich verantwoorden voor iets waar ze niks mee te maken hebben – of hebben ze dat wel, op een bepaald vaag cultureel niveau?).

Het is een achtbaan, dat lezen, dat luisteren, dat kijken. De ene keer pink ik een traan weg van emotie (van vreugde omdat iemand iets liefs en positiefs inbrengt, van verdriet omdat er kinderen totaal verneukt worden, van hulpeloosheid omdat er zulke foute meningen en daden blijven komen), de andere keer deel ik van alles op Facebook, omdat ik 'het ermee eens ben', weer een andere keer heb ik er genoeg van en kijk, lees en luister even niet. De ene keer haat ik de mensheid, de andere keer heb ik de individuen lief en vergeef ik ze alles.

Mijn vierde reactie: conclusies

Ik geloof niet in 'het kwaad', ik geloof niet in 'de dader' – ik geloof in jammerlijke miscommunicaties, misconcepties en vreselijke omstandigheden die mensen dingen laten zeggen en doen en die er weer de oorzaak van zijn dat anderen ook pijnlijke dingen gaan zeggen en doen. Ik geloof in de mensheid als een naïeve en meelijwekkende massa, die zichzelf napraat en zich niet altijd realiseert wat ze eigenlijk doet. Ik geloof niet in oorlog, maar kan er tegelijkertijd niet omheen dat er iets moeten gebeuren. Ik geloof dat religie meer kwaad dan goed doet, al bedoelen gelovigen het goed. Op een hoger niveau denk ik: de wereld is een mechanisme, het loopt zoals het loopt – het is nu eenmaal de mensheid, en waanzin is er een deel van dat niet weg te nemen is. Op een wat lager niveau denk ik: ik ben een deel van deze waanzinnige mensheid; ik heb ook de waarheid en de oplossing niet, ik ben maar een mens. Op het laagste niveau denk ik: als handelende mens ben ik ergens toch verantwoordelijk. Wat denk ik dat er moet gebeuren voor zover ik daar iets zinnigs over kan zeggen? Wat kan ik zelf doen?

Wat te doen met IS? Geen idee, ik ben geen professionele strateeg, geen socioloog of anderszins expert met verstand van zaken. Het feit is dat er doden zijn, aanslagen zijn, extremisten zijn en dat er radicalisering is. Er is een open deur die steeds weer genoemd wordt: enerzijds IS uitschakelen, anderzijds radicalisering voorkomen. Klinkt leuk, maar geen idee hoe dat moet. Proberen IS 'uit te schakelen' brengt allerlei risico's met zich mee (burgerdoden, wraakacties heen en weer, meer oorlogen...), maar we kunnen ook niet niks doen. Ik weet het gewoon echt niet. Sorry.

Wat te doen met de radicalisering? Ook daar heb ik geen verstand van. Schokkend vond ik wel een mening in de krant van een persoon die het een goed idee vond vluchtelingen in de opvangcentra 'op te voeden' met 'onze normen en waarden'. Dit getuigt in elk geval van een totaal onbegrip van de situatie en de wereld. Bemoëienis van buitenaf werkt vaak averechts. Daar waar radicalisering plaatsvindt (ook radicalisering van extreem rechts), en ook daar waar bij 'ons' polarisering ontstaat, moet worden ingegrepen door de mensen die zich in hetzelfde sociale of culturele veld bevinden. Ingrijpen zonder begrijpen lijkt me een slecht idee.

Wat kunnen of moeten wij doen? In de open deur 'angst is het grootste gevaar' zit natuurlijk wat. Natuurlijk, IS ligt er niet wakker van, van al die waxinelichtjes en valse piano's en klassen die toch hun schoolreisje naar Parijs laten doorgaan, maar het is ook niet bedoeld tegen de IS, het is bedoeld om polarisering en nog meer angst te voorkomen. Zeker een goede zaak. Maar, zegt de moralist in mij, let op wat je precies doet en zegt, loop niet te snel achter de massa aan, denk zelf na. Saamhorigheid zoals hier bedoeld, is een middel dat niet door het doel moet worden geheiligd. Dat klinkt misschien raar, maar een oppervlakkige 'gelegenheidssaamhorigheid' kan volgens mij ook gevaarlijk worden. Als mensen niet zelf nadenken is het voor een goede 'volksmenner' een koud kunstje de massa achter zich te krijgen en te gebruiken als pion. Dan willen we achteraf niet moeten zeggen dat we niet wisten wat er gebeurde. Massapsychologie is een vervelende en onopvallende adder onder het gras; immers, in ons allemaal schuilt hetzelfde 'monster' dat bij bijvoorbeeld een IS'er naar buiten komt. We zijn mensen, slechts mensen. Het is naïef te denken dat we de goedheid zelve zijn. Maar buiten dit alles blijft gelden: geef niet toe aan haat en angst. Wees aardig voor je naaste. Glimlach naar moslims. Glimlach naar moslims? Ja, noem het voor mijn part positieve discriminatie, maar dat is niet altijd slecht. Voor nu moeten we laten zien dat wij, niet-moslims, moslims goedgezind zijn, op zijn minst in de dagelijkse omgang. Ik ben zelf tegen religie, maar dat speelt zich af op een ander niveau dan de dagelijkse omgang. Groeperingen, zoals moslims, maar ook vluchtelingen en probleemjongeren in de steden, die nu al dan niet terecht worden gekoppeld aan de IS, moeten we nu juist even extra steunen – die hebben nu al genoeg narigheid te verduren. Maar hoe herkennen we iemand als moslim? Dat is natuurlijk niet altijd te zien. Glimlach dus maar gewoon naar iedereen. We zijn immers allemaal gewoon maar mensen.

Tot slot

Is alles goed als de IS is uitgeschakeld? Natuurlijk niet. In die eeuwigheid dat er mensen zijn, komt en gaat de waanzin van de mens, als de getijden. Op verschillende plekken op verschillende manieren. Het is naïef te denken in termen van 'kwaad', 'goed', 'vijand', 'wij en zij'. De enige term die genoemd kan worden is 'menschheid' en daar behoren ik en jij ook toe, of we het willen of niet. Wij zijn net zo goed dieren, al denken we dat we anders zijn omdat wij kunnen nadenken. Maar het enige dat we daarmee hebben bereikt is het complexer maken van de wereld en het vernielen van onze leefomgeving. En net als dieren beschikken ook wij over zaken als empathie, liefde (of voor mijn part lust) en het normaal met elkaar omgaan. We beslissen niet over hoe we zijn, het leven overkomt ons. En ja, dan rest ons maar te genieten van de mooie dingen in het leven, proberen anderen gelukkig te maken, en verder te hopen dat ons een goed leven overkomt. En dan, in het graf, zijn we toch weer allemaal gelijk en is alles vergeten en vergeven.

Two things are infinite: the universe and human stupidity;
and I'm not sure about the universe.

(Albert Einstein)

(Tekstbureau, 2015)

Die unendliche Geschichte: 'Es ist uns gelungen, alle Werte aufzulösen'

Dit artikel is geschreven in het kader van de Boekenweek 2016 thema 'Duitsland'. Ik bespreek allereerst het thema van Michaels Endes Die unendliche Geschichte, namelijk de waarde van fantasie. Ook enkele andere ideeën die in het boek verwerkt zijn, stip ik aan. Uitingen van Michael Ende zelf helpen om het een en ander te duiden. Het boek zit echter zo vol met interessante gegevens, dat ik niet alles kan bespreken. Hier is een zeer uitgebreide duiding van het gehele boek te vinden:

https://de.wikipedia.org/wiki/Inhalt_und_Interpretation_der_Unendlichen_Geschichte.

Fantasie

Volgens sommige basisschoolleraars had ik te veel fantasie – en dat was negatief bedoeld. Ik heb dat nooit gesnapt en snap dat nog steeds niet. Ik leefde inderdaad in mijn eigen veilige wereldje en vond het heerlijk verhalen te verzinnen, net als mijn broers en zus trouwens. Nog steeds houd ik van boeken en films met veel fantasie. Puur realistische of zelfs naturalistische verhalen kunnen mooi verteld zijn, of je de schokkende werkelijkheid onthullen – maar dat is niet (alleen) wat ik zoek in een boek. Fantasie geeft je even de rust om bij te komen van de harde werkelijkheid, maar is ook een middel om gedachtenexperimenten uit te voeren en filosofische ideeën vorm te geven en te verduidelijken. En juist omdat ze niet helemaal overeenkomen met *onze* wereld, kunnen fantasiewerelden en -situaties ook gebruikt worden om je met een andere blik naar de werkelijkheid te doen kijken. Goede sciencefiction en dystopieën gebruiken fantasie inderdaad juist om misstanden uit de maatschappij aan te kaarten en te waarschuwen tegen wat er gebeurt als er niks gedaan wordt tegen bepaalde misstanden, zoals onrechtvaardigheid of het klimaatprobleem.

Als kind was mijn lievelingsboek, zonder enige twijfel, *Het oneindige verhaal (Die unendliche Geschichte)* van Michael Ende. Het was spannend, het was mooi, het was anders en het zette mij aan het denken. Ik heb het boek vaak herlezen, en het blijft wonderbaarlijk, anders en doorspekt met de mogelijkheden van fantasie. Michael Ende heeft wat mij betreft een onnavolgbaar meesterwerk geschreven dat zowel kinderen als volwassenen aan zou moeten spreken. Hij speelt niet alleen met fantasie, maar verheft het tot het thema van het boek. Het boek is verder een schat aan allerlei interessante filosofische ideeën. Het is licht surrealistisch (of magisch realistisch zo je wilt), iets wat mij als kind ook al erg aansprak.

Phantásie: Tu was du willst

Zoals gezegd vormt fantasie het thema van het boek. Het wordt het meest direct uitgedrukt door de topografische metafoor: de fantasie is in dit boek een andere dimensie waar naartoe gereisd kan worden, een rijk met de naam Phantásie. Op het eerste gezicht lijkt het of de hoofdpersoon, het gepeste dikke jongetje Bastian, de fantasie in vlucht via een boek – te vertalen naar het puur escapistische karakter van boeken. Michael Ende kreeg dan ook vaak de kritiek dat hij escapisme verheerlijkte, wat slecht zou zijn omdat dan de werkelijke problemen vergeten zouden worden. Maar wie het boek beter leest, weet dat dit niet het geval is. Bastian raakt namelijk verstrikt in de fantasie, wordt egoïstisch, misbruikt zijn scheppende gave, en kan maar met moeite terugkeren naar de werkelijkheid. Het gaat zowel over de goede als de slechte kanten van fantasie. Ende presenteert fantasie als iets dat is, en dat van zichzelf zonder waarde is, maar ten goede of ten slechte gebruikt kan worden.

'Tu was du willst' staat op het amulet Auryn dat Bastian draagt en dat hem de scheppende kracht geeft Phantásie te redden van het oprukkende Niets. Een dergelijke spreuk moet niet te letterlijk worden opgevat, zo blijkt wel uit het verhaal. Ende zegt zelf over het gebruik van fantasie dat het ook ten kwade gebruikt kan worden: de leugen omschrijft hij als een perverse fantasie met het doel anderen te manipuleren en zo op een oneigenlijke manier macht te verwerven. Precies dit is wat Bastian doet en waarvoor zijn vriend-vijand Atréju hem probeert te waarschuwen.

De boekhandelaar Koreander zegt in hoofdstuk 26 tegen Bastian: 'Es gibt Menschen, die können nie nach Phantásien kommen [...] und es gibt Menschen, die können es, aber sie bleiben für immer dort. Und dann gibt es noch einige, die gehen nach Phantásien und kehren wieder zurück. So wie du. Und die machen beide Welten gesund.' Ook hier blijkt weer de instrumentele kracht die Ende aan fantasie toeschrijft.

Ik moet in dit kader ook denken aan iets vergelijkbaars: de vrijheid van meningsuiting. Vooral veel Westerse mensen zien daarin een excuus om alles te roepen wat ze willen en worden boos als mensen zich daardoor gekrenkt voelen, maar woorden en leugens kunnen haat zaaien en mensen schaden. Net als fantasie kunnen woorden ten kwade en ten goede worden gebruikt. 'Tu was du willst', zeg wat je wil...

Antimaterialisme en anti-utilitarisme

Die unendliche Geschichte is ook duidelijk een antimaterialistisch boek. Tegenover het holle materialisme wordt het creatieve van de fantasie geplaatst. Daarbij benadrukt Ende weer het feit dat fantasie van zichzelf neutraal is. Dit ziet hij als iets positiefs, aangezien hij een aversie heeft tegen wat hij noemt de 'Funktionalitätswahn seelenloser Aufklärungsterroristen'. Hiermee doelt hij op de drang van veel mensen en ook sommige schrijvers dat een kunstwerk/boek een specifiek doel moet hebben dat in materialistische zin nuttig is voor de maatschappij. Hij verklaart dat 'die Stücke Shakespeares, die Odyssee, Tausendundeine Nacht, der Don Quixote – die größten Werke der Literatur haben keine Botschaft. Sie beweisen oder widerlegen nichts. Sie sind etwas, wie ein Berg oder ein Meer oder eine tödliche Wüste oder ein Apfelbaum.' En sarcastisch zegt hij over politieke literatuur: 'Das Bild dieser Sonnenblumen [Van Goghs zonnebloemen] hat mehr verändert als alle politische Literatur zusammen'. De mens is blijkbaar niet in staat op een rationele manier met de wereld en de maatschappij om te gaan. Ende ziet hiervoor een louterende rol weggelegd voor de fantasie, de kunst, verhalen. Te veel materialistisch en utilitaristisch denken holt de innerlijke wereld uit: het Niets dat Phantásie bedreigt; of, om een ander boek van Ende (*Momo*) aan te halen: die 'graue Herren' die alle herinneringen uit het innerlijk verwijderen en de wereld kleurloos achterlaten. Herinneringen spelen overigens ook in *Die unendliche Geschichte* een sleutelrol.

Andere filosofische elementen

Naast Endes idee over fantasie, staan er ook veel andere filosofische denkbeelden in het boek. Vaak berusten deze op bestaande ideeën. Zo heeft Ende de spreuk 'Tu was du willst' geleend uit Rabelais' *La vie de Gargantua et de Pantagruel*. De spreuk is echter met name bekend uit de latere versie van de thelema-mystiek van Aleister Crowley, waarin de Ware Wil als een kosmische kracht wordt beschouwd. De mensen die in het boek opgesloten zitten (dus niet meer uit hun fantasie weg kunnen), komen terecht in de 'Alten Kaiser Stadt'. Zij zijn net als Bastian keizers van buiten Fantásie geweest die het fantasierijk moesten redden, maar ze zijn hun oorspronkelijke wereld (realiteit) vergeten. In een kafkaëske situatie zijn zij – onder begeleiding van een aap – min of meer eeuwig bezig steeds weer gehusselde letters achter elkaar te zetten, totdat zij alle mogelijke verhalen toevalligerwijze hebben gelegd (waaronder *Die unendliche Geschichte*). Deze toestand is gebaseerd op de Stelling van de eindeloos typende apen, die inhoudt dat als men een aap maar lang genoeg achter een typemachine laat typen er vanzelf een keer een volledig werk van Shakespeare uit komt.

Een ander punt is het belang van het kind-zijn. Michael Ende gaat uit van het 'Ewig-Kindlichen' in alle mensen, en ziet zijn door andere als kinderboeken bestempelde werken daarom niet als kinderboeken. Een stelling van Ende is gebaseerd op een zin van Nietzsche (waarin niet *Menschen* maar *Manne* staat): 'In jedem Menschen ist ein Kind verborgen, das will spielen'. Dat het boek door kinderen kan worden gelezen en tegelijk vol zit met een diepte die wellicht alleen voor volwassenen te begrijpen is, is een van de meesterlijke aspecten van dit boek. Kinderen worden gezien als volwaardige wezens, en volwassenen als eeuwig-kinderlijk – mijns inziens geheel terecht. De versmelting van kind en volwassene, van fantasie en verantwoordelijkheid, van creëren en regeren, wordt gesymboliseerd door de kind-keizers van Phantásie; eerst is dat 'die Kindliche Kaiserin' en daarna Bastian zelf, maar er wordt geïmpliceerd dat in elke wereldcyclus van de fantasie een kind het rijk regeert.

Er is nog een legio aan filosofische aspecten te bespreken, maar dat voert hier te ver. Eén personage uit het boek wil ik echter nog noemen, omdat het het personage is dat mij als kind het meest intrigeerde. Het gaat om de 'Uralte Morla', het oudste wezen van Phantásie zelf (de kind-keizerin is ouder, maar niet uit Phantásie afkomstig). Morla is een reusachtige schildpad die wordt aangezien voor een berg (de Hornberg). Ze leeft in de 'Sümpfen der Traurigkeit', een moeras dat ieder die erdoorheen gaat dermate droevig en vermoeid stemt, dat alles voor diegene zinloos lijkt, en de kracht om nog iets te ondernemen verdwijnt. Morla is de enige die weet hoe Phantásie van het Niets kan worden gered, maar wil het Atréju (de eerste hoofdpersoon in het boek) niet vertellen, omdat ze er het nut niet van inziet. Atréju lukt het

uiteindelijk toch de informatie uit haar te krijgen, door te stellen dat als het toch niet uitmaakt, zij het net zo goed wél kan vertellen. Morla vertelt dat de kind-keizerin een nieuwe naam nodig heeft, en verwijst Atréju door naar een wezen dat kan vertellen wie die naam kan geven. Je zou kunnen stellen dat Ende hier de zin van het bestaan toekent aan creatie en fantasie, gesymboliseerd door het geven van een naam, waar Morla staat voor het zinloze van pure redelijkheid.

Nawoord

Hoewel Michael Ende niet geloofde in een 'doel' van zijn boek, zegt hij iets dat er toch dicht bij in de buurt lijkt te komen. Hij lijkt te prediken dat wij, Europeanen, eindelijk de waarde van fantasie moeten inzien, en niet moeten schrikken van het witte niets op het papier of canvas, maar dit moeten invullen met onze fantasie, en zo wegbewegen van het materialisme en toebewegen naar een nieuwe 'orde van verloren waarden':

Das ist nämlich die Geschichte eines Jungen, der seine Innenwelt, also seine mythische Welt, verliert in dieser einen Nacht der Krise, einer Lebenskrise, sie löst sich in Nichts auf, und er muss hineinspringen in dieses Nichts, das müssen wir Europäer nämlich auch tun. Es ist uns gelungen, alle Werte aufzulösen, und nun müssen wir hineinspringen, und nur, indem wir den Mut haben, dort hineinzuspringen in dieses Nichts, können wir die eigensten, innersten schöpferischen Kräfte wieder erwecken und ein neues Phantásien, das heißt eine neue Wertewelt, aufbauen.

ps:

Michael Ende wilde terecht niks te maken hebben met de verfilmingen van het boek. De gebeurtenissen en personages worden deels in de film overgenomen, maar de betekenis en het hart van het boek, zoals hiervoor beschreven, zijn totaal genegeerd. Hopelijk kan een nieuwe verfilming dit ooit goedmaken.

Noot

De citaten van Michael Ende zijn alle afkomstig van de Duitstalige Wikipedia.

(Tekstbureau, 2016)

De redacteur stelt zich voor: taal

Vanaf mijn studie moderne Nederlandse taalkunde (1997-2002) heb ik een aversie voor taalpurisme ontwikkeld. Dat mag misschien vreemd klinken voor een taalkundige, maar dat is het juist niet. Iedereen die zich verdiept in de taal als (min of meer) natuurlijk verschijnsel, weet dat een taal organisch gegroeid is en zich steeds blijft veranderen, en dat de taal zich weinig aantrekt van opgelegde regels. Veel van wat wij op dit moment als ‘goed’ taalgebruik beschouwen, was vroeger wellicht erg lelijk en fout en zal dat in de toekomst ook zijn. Zo werd in de zestiende eeuw ‘groter als’ gezien als juist taalgebruik en ‘groter dan’ als onjuist.

Maar wees niet bang: als redacteur moet ik natuurlijk de huidige taalregels en spelling kennen en snappen, en in die hoedanigheid volg ik deze ook op, aangezien een opdrachtgever dat van mij verwacht. Bovendien zijn sommige regels ook goed bedoeld, en werken vaak goed, om verwarring bij het lezen te voorkomen. Denk aan het verschil tussen ‘het vóórkomen van ongelukken’ en ‘het voorkómen van ongelukken’ waarbij in dit geval een nadrukteken aan te raden is om de juiste betekenis aan te geven. Maar uiteindelijk is de taal een organisch, primair mondeling communicatiemiddel – en als de communicatie slaagt, is de gebruikte taal blijkbaar voldoende, los van alle later bedachte regeltjes.

Taalverloedering versus taalachterstand

‘Taalverloedering’ komt in mijn eigen vocabulaire niet voor, ‘taalachterstand’ wel. Het verschil tussen die twee is dat het bij het eerste om een vermeende esthetische achteruitgang gaat. Uit wat ik hierboven heb geschreven, mag duidelijk zijn dat ik daar geen boodschap aan heb. Wanneer slecht onderwijs er echter toe leidt dat mensen teksten produceren die niet meer leesbaar zijn (bijvoorbeeld door bizarre spelling, onjuiste grammatica of door een totaal onlogische opbouw en argumentatiestructuur), dan is er sprake van een communicatief probleem.

In deze tijd vormt taalachterstand een groot probleem. Dat ligt niet aan de onderwijzers zelf of aan de digitale revolutie. Uit onderzoeken blijkt dat bijvoorbeeld sms-taal – naast goed onderwijs – juist een verrijkende werking heeft op het taalgevoel. Ook wanneer meerdere talen (al dan niet thuis) worden gesproken, heeft dit een positief effect op de taalvaardigheid. De oorzaak ligt deels in een *politiek* falen, een door bezuinigingen en minachting ontstane afbraak van zowel sociaal-culturele participatie als de afbraak van een goed onderwijssysteem. In het onderzoek dat heeft geleid tot de goedwerkende schrijfonderwijsmethode *Tekster* blijkt tevens dat er veel te winnen valt door de verouderde taallessen te moderniseren. Dit kan door het verwerken van de laatste wetenschappelijke inzichten op het gebied van taaleducatie in de methoden. Bij *Tekster* zelf gaat het om schrijfeducatie, maar dat houdt niet in dat (beter) leren lezen en spellen niet belangrijk zouden zijn; deze methode focust op een verbetering van tekstuele communicatie, waarbij zaken als tekststructuur en logica meestal belangrijker zijn dan bijvoorbeeld spelling. Interpunctie wordt in het onderzoek ook als een ‘aspect van lagere orde’ gezien, maar met name punten en komma’s zijn wel zeer belangrijk bij het structureren en begrijpelijk maken van alinea’s en zinnen.

Als redacteur probeer ik bij te dragen aan de verbetering van taalgebruik door niet alleen teksten aan te passen, maar ook altijd aan te geven *wáárom* de eerdere versie minder goed was, *zéker* als het gaat om fouten die de communicatieve functie van de tekst schaden, bijvoorbeeld omdat er iets anders staat dan wat de auteur bedoelt. Ik probeer ook communicatie van tevoren in te plannen (wat wil de opdrachtgever met de tekst bereiken, om welke doelgroep gaat het, et cetera), omdat dit bijdraagt tot betere (functionele) teksten.

Spelling

De officiële spelling kan altijd beter, maar ik vind het een juiste keuze dat het overgrote deel van de spelling goed onderbouwd is. Dit kan leiden tot keuzevormen (‘maïs’ naast ‘mais’, afhankelijk van hoe je het zelf uitspreekt – m.n. in België zegt men ‘ma-ies’) of tot vormen die voor veel mensen als lelijk worden beschouwd. Bij ‘lelijke’ woorden gaat het meestal om onlangs geleende Engelse woorden die *wél* in een, daarvoor minder geschikte, Nederlandse grammaticale mal terecht komen (bv. ‘ik heb de app geüpdatet’).

Mensen willen graag een eenduidig spellingsysteem en dat zorgt er nu eenmaal ook voor dat voor ons vreemd ogende spellingsvormen ontstaan. De spellingsautoriteiten tonen eigenlijk moed als ze spellingsvormen hanteren die voor veel mensen 'lelijk' zijn. 'Mooie' spelling is niet meetbaar en zou neerkomen op een totaal ondoorzichtig systeem en vele vormen naast elkaar – en dat is niet wat mensen van een goede spelling verwachten. Makkelijke spellingregels én het behouden van 'mooie' woorden, gaan simpelweg niet samen. Maar de ervaring leert dat mensen snel aan nieuwe woordbeelden gewend zijn. Daarbij ben ik ervan overtuigd dat ook de Nederlandse grammatica zal 'verengelsen' waardoor Engelse woordvormen beter passen. Dat is niet erg, dat is gewoon taalevolutie.

Nogmaals: de makers van de officiële spelling zitten dus in een spagaat. Zij proberen niet te veel woordvormen te veranderen (anders vinden de mensen de spelling 'lelijk') en tegelijkertijd heldere en consequente spellingregels op te stellen (anders vinden de mensen de spelling 'moeilijk'). Daarbij moeten ze ook in de pas blijven met moderne taalontwikkelingen, zoals de invloed van het Engels en het feit dat spreek- en schrijftaal steeds meer naar elkaar toe groeien in de digitale omgeving. Zij kiezen begrijpelijkerwijs voor een praktisch onmogelijke middenweg, wat begrijpelijkerwijs altijd zal blijven leiden tot kritiek van zowel taalpuristen als taalkundigen. Het zij zo.

Mijn taalkundige bijdragen

Het is alweer wat jaren geleden, maar ik ben destijds afgestudeerd – voor wie het graag weten wil – op het onderwerp 'lexicale collocaties'. (In het wikipedia-artikel 'collocatie (taalkunde)' staat het een en ander uitgelegd.) Daarbij ging het om de Melckiaanse theorie dusdanig uit te breiden en aan te passen, dat het gebruikt kon worden voor beter functionerende woordenboeken.

In de praktijk heeft dit geleid tot bepaalde aanpassingen en aanvullingen in het meer wetenschappelijk bedoelde Algemeen Nederlands Woordenboek (ANW). Daarnaast heb ik als studentassistent meegewerkt aan het eveneens voor wetenschappelijke doeleinden bedoelde Corpus Gesproken Nederlands (CGN).

Weer jaren later heb ik mijn taalkundige kennis ingezet voor het ontwikkelen van de toenmalige cursussen Taalkunde van het Nederlands en Schoolgrammatica van de Open Universiteit.

Thans ben ik niet met een taalkundige opdracht of taalkundig project bezig. Maar als ik denk dat ik een goede bijdrage kan leveren op een taaldiscussie op internet (fora, LinkedIn, Facebook...) zal ik dat niet nalaten. In veel gevallen komt dat neer op: 'vanuit de taalkunde gezien zijn beide keuzes goed' met soms een nuancering betreffende de consensus op dit moment.

Daarnaast probeer ik mensen ook bewust te maken van de maatschappelijke werking van taal. Het is mijns inziens belangrijk dat mensen zich realiseren dat de (spreek)taal geen bewust door mensen gemaakt systeem is, maar een evoluerend, organisch geheel. Tegelijkertijd kunnen in bepaalde gevallen spelling, (school)grammatica en andere opgelegde systemen wel zorgen voor een betere communicatie. Maar wat door taalpuristen als 'juiste taal' wordt beschouwd, kan worden misbruikt als middel om zich af te zetten tegen vermeende 'taalverloeders'. Dit kan leiden tot discriminatie en sociale isolatie van groepen en individuen die simpelweg niet de middelen hebben om de Nederlandse taal te leren volgens de normen van taalpuristen. En het kan leiden tot oneerlijke bejegening van jongeren, die op dit moment het slachtoffer zijn van ondermaatse educatie. Dat de 'taalverloederden' (de 'hun-hebben'zeggers) niet per se taalonvaardig zijn, mag wel blijken uit de zeer creatieve taalvondsten in de nederhop.

De functie van taal

Hiervóór ben ik steeds ingegaan op de *communicatieve* functie van de taal. Goede taal betekent dan goede communicatie, wat veel narigheid kan voorkomen. Maar taal is meer: het is voor boeken wat de verf is voor schilderkunst en muziekinstrumenten voor de muziek. Taal zorgt ook voor vermaak. En via dit vermaak wellicht ook weer tot mooie inzichten en bewustwording. Hier heb ik het over taal als cultureel instrument, en dat is waar ik verder ga in de volgende artikelen: over lezen, en over schrijven en denken.

(Tekstbureau, 2016)

De redacteur stelt zich voor: lezen

Studie

Hoewel ik afgestudeerd taalkundige ben, heb ik tijdens de eerste jaren van mijn studie Nederlands ook veel letterkundevakken moeten volgen. Ik kwam er toen achter dat ik over het algemeen niet zo houd van (latere 20e-eeuwse) Nederlandse literatuur. Voor mijn gevoel ontbreekt het deze literatuur aan een goede dosis fantasie en gevoel en lijkt seks een verplicht nummer te zijn, dat bijna nooit iets toevoegt aan de betekenis of de sfeer van het verhaal. Engelse en Amerikaanse literatuur spreken mij vaak meer aan, hoewel ook in Nederland een generatie schrijvers is opgestaan die mij meer aanspreekt. Na mijn studie ging ik zelf veel meer lezen, en kon ik ook meer met wat ik las. Wat dat betreft waren de letterkundige vakken voor mijn persoonlijke en letterkundige ontwikkeling zeker nuttig.

Leesclubs

Na haar studie richtte mijn vriendin samen met vrienden en kennissen de van oorsprong Nijmeegse leesclub *The Stone Gods* op, waarvan ik direct lid werd. We lazen boeken van alle tijden, landen en genres, en bespraken deze in een gezellige sfeer. Een van de voordelen van deze leesclub was, dat ik boeken las die ik anders niet uit mezelf had gekozen. Soms waren dit grote verrassingen, wat ertoe leidde dat ik steeds meer openstond voor verschillende soorten boeken. Daarbij leerde ik meer over de letterkundige praktijk en zorgde het lezen van al die boeken voor een grotere persoonlijke ontwikkeling; de mij aansprekende boeken bevatten immers vaak voor mij interessante ideeën en visies, wat ervoor zorgt dat ik meer nadenk over deze zaken en mezelf daarmee ontwikkel.

Mijn vriendin is een jaar geleden gepromoveerd op leerprocessen en lees- en deelnamemotieven rond leesclubs. Ik heb haar onderzoek van dichtbij gevolgd en mocht soms helpen. Hierdoor werd mijn letterkundige interesse nog sterker, zeker ook het aspect van de lezer zelf. De hiervoor genoemde leesclub bestaat nog steeds, maar ikzelf ben om praktische redenen uit de club gestapt. In 2014 heb ik mijn eigen Roermondse leesclub opgericht. Wij beperken ons tot wereldklassiekers en wel om twee redenen. Ten eerste is de kans groot dat een klassieker interessant genoeg is om te bespreken. Ten tweede hebben klassiekers veel invloed gehad op latere literatuur en soms allerlei andere culturele en maatschappelijke ontwikkelingen; het intertekstuele geheel van de literatuur is door het lezen van klassiekers steeds beter te begrijpen (en te genieten).

Persoonlijke zoektocht

Voor mij is lezen veel meer dan alleen ontspanning. De betekenis van het lezen van wereldklassiekers kwam hiervoor al aan de orde. Naast de leesclubboeken lees ik echter ook heel andere boeken. Daarbij is het voor mij van belang boeken te vinden die passen bij mijn eigen denkontwikkeling en mijn ontwikkeling van wat ikzelf 'sfeer' noem. Sfeer is misschien het beste te beschrijven als een intuïtief thuisvoelen in een boek (of muziek, of kunst, of...) en heeft overeenkomsten met nostalgie, melancholie, herkenning en een soort geheim, duister genot. Het is een gevoel dat je als lezer op één lijn zit met de schrijver. Vaak is in dit geval de stijl van het boek belangrijker dan het verhaal, hoewel bepaalde motieven en verhaalelementen ook kunnen bijdragen aan deze sfeer. Uiteindelijk zie ik het als mijn persoonlijke streven om de sfeer (deels) te kunnen verklaren uit met name letterkundige, psychologische en filosofische argumenten, en zo mijn eigen ideeën en visie op het bestaan aan te kunnen scherpen. Een en ander leidt ertoe dat ik periodes heb waarin ik bepaalde genres en/of schrijvers lees, zoals op het moment van dit schrijven met name *weird tales* en H.P. Lovecraft.

Alles wat ik heb gelezen verwerk ik (gewoonlijk met een korte recensie) in mijn persoonlijke leesarchief op Goodreads.

In het volgende artikel zal ik ingaan op 'schrijven en denken'.

(Tekstbureau, 2016)

De redacteur stelt zich voor: schrijven en denken

Schrijven als manier van denken en ontwikkelen

Het schrijven van essays, persoonlijke artikelen, serieuzere columns en verhalen en gedichten is voor mij een manier om na te denken, te filosoferen. Waar lezen voor mij een manier is om (filosofische) ideeën, sferen en vormen op te doen, en zo mezelf te verrijken, te ontwikkelen, daar is schrijven voor mij een manier al deze dingen te ordenen en om te zetten in een persoonlijk geheel dat klopt met mijn eigen leven. Het lijkt, en is in zekere zin ook, een egocentrische manier van schrijven, maar écht creatief schrijven is dat per definitie altijd. Het hoeft niet te betekenen dat de lezer uit het oog wordt verloren. Ik hoop zelf dat de lezer zich net als ik wanneer ik lees, mijn teksten ervaart als weer een extra bron van ideeën en invalshoeken, die zij kan gebruiken om zichzelf verder te ontwikkelen. Dat staat natuurlijk niet gelijk aan het eens zijn met mijn meningen. De ervaring van het ergens niet mee eens zijn – en proberen dit zelf te onderbouwen met argumenten – of het nuanceren van andere meningen, lijkt mij misschien wel de belangrijkste activiteit voor zelfontplooiing.

Zelfontplooiing en vrijdenken

Een eigen (mentale) identiteit bestaat mijns inziens niet: iedereen is opgebouwd uit opgedane ervaringen en kennis en de mate waarin zij deze kan analyseren en verbanden kan leggen. Veel psychologen en filosofen (zoals de onlangs overleden Derek Parfit) benadrukken dit niet-bestaan van een vaste mentale persoonsidentiteit. Desondanks is er wel sprake van een persoonlijke ontwikkeling in de tijd; en hoe meer kennis en ervaring, hoe genuanceerder en rijker de persoonlijke ontwikkeling zal zijn. Zelfontplooiing lijkt een verkeerde term – het gaat uit van een beweging naar een eindstadium, het vinden van je ware zelf. Ik geloof wél in determinisme: alles ligt van tevoren al vast, niet door een goddelijke hand, maar door een simpele aaneenschakeling van oorzaak en gevolg. Zo bekeken kan zelfontplooiing gezien worden als een natuurlijk verloop naar een einde toe. Net als in de zo vaak verkeerd begrepen biologische evolutie is er geen sprake van een ‘opwaartse’ beweging naar een hoogste waarde of bestaansvorm – wat het woord ‘ontplooiing’, uitvouwen, wel in zich heeft – maar een zich steeds veranderende identiteit; een identiteit die zowel ideeën opneemt en complexer en genuanceerder maakt, als ideeën verandert, samenvoegt of afstoot. Ik ben morgen niet dezelfde persoon als die ik gisteren was – niet beter of slechter, maar simpelweg anders. Ik heb er daarom geen problemen mee als een persoon zijn overtuigingen door de tijd heen aanpast. In de politiek wordt dit vaak als zwakte gezien – het is natuurlijk ook niet wenselijk voor de nodige mate van stabiliteit – maar twijfel en verandering van mening zijn niet alleen menselijk, ze zijn in zekere zin ook een maatstaf van de durf jezelf vrij te blijven ontwikkelen. Dit ‘durven eigen ideeën te ontwikkelen op basis van je ervaringen en kennis die niet worden beperkt door enige vorm van wenselijkheid of correctheid binnen een sociale context’, noem ik ‘vrijdenken’. Ik zie mijzelf allerminst – helaas – als iemand die ongevoelig is voor sociale druk en wenselijkheid, zeker naar buiten toe, maar ik streef in elk geval naar zoveel mogelijk vrijdenken. Lezen en schrijven helpen mij in dit streven, en ik hoop dat ik anderen ook met mijn teksten aanzet tot vrijdenken, dat de lezer kritisch leest en mijn verhalen afzet tegen de eigen kennis en ervaring.

Filosofische overtuigingen

Hiervoor heb ik gezegd dat een mentale identiteit mijns inziens niet bestaat, waardoor ik hier niet kan zeggen wat ‘mijn filosofische overtuigingen’ zijn. Maar wel kan ik zeggen welke filosofieën mij het meest hebben beïnvloed en me hebben gemaakt tot de persoon die ik ben op het moment dat ik dit schrijf. Hiervóór heb ik al het determinisme genoemd. Dit sluit in zekere zin aan bij een andere overtuiging van mij: ik zie mezelf als absurdist. Het absurdisme (van Camus) onderkent twee dingen: ten eerste is er geen hoger doel of ‘zin’ in het leven. Het absurdisme ziet een zelf te maken zingeving à la existentialisten zoals Sartre als filosofisch sprong (‘filosofische zelfmoord’ noemt Camus het), een escapistische vlucht uit een paradoxaal lijkende toestand. Daarnaast onderkent het absurdisme óók dat je er nu eenmaal bent en handelt, leeft, en dat dit, of je het wilt of niet, voornamelijk wordt geleid door met name biologische driften. De spanning die er bestaat tussen het erkennen van een zinloos bestaan en het bestaan zelf tot aan de enige zekerheid (de dood) is het absurde. Een absurdist kiest ervoor deze spanning in stand te houden: te leven omdat het leven er nu eenmaal is, en tegelijk te erkennen dat dit zonder zin of doel is.

Het uiterlijke leven zal voor een absurdist weinig verschillen van dat van een niet-absurdist, maar zal bijvoorbeeld minder snel leiden tot fanatisme of grootheidswaan. Camus noemde de personages in de verhalen van Kafka (in feite Kafka zelf) als exemplarisch voor wat een absurdist is. Ook het door mij aangehangen 'cosmicisme' (van H.P. Lovecraft) past in dit kader: het gaat hierbij om het erkennen dat de mensheid niet alleen nietig en onbetekenend is in het heelal, maar dat het onterecht zichzelf als centrum ziet (antropocentrisme) en denkt alle kennis en wijsheid in pacht te hebben. 'Beschaving' en technologische vooruitgang hebben de wereld niet beter gemaakt, maar slechts 'anders', net zoals zelfontplooiing ons misschien intern gezien kloppender maakt, maar niet 'beter' in de normerende zin van het woord.

(Tekstbureau, 2016)

Verantwoording

Achter alle 'overige essays en artikelen' in deze bundel staat een verwijzing naar de bron en het jaar waaruit het betreffende stuk komt. Hieronder worden deze bronnen toegelicht (op chronologische volgorde).

Lezen-kijken-luisteren (2010-2012)

In deze weblog hield ik bij wat ik had gelezen, gehoord en gezien op cultureel gebied, door er met name recensies over te schrijven, vaak met een column- of essay-achtige inslag.

De webspinner (2012-2014)

Oude weblog op mijn bedrijfswebsite met onder meer stukjes over natuur, cultuur, gender en kinderen. De meeste van deze teksten staan niet in deze bundel.

Tekstbureau (2015-2017)

Teksten die bedoeld waren voor een nieuwe weblog op mijn bedrijfswebsite.